

ФОНДАЦИЯ "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИ И ПРАВНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

**БЪЛГАРИЯ 1999:
СОЦИАЛНИ
И ПОЛИТИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ**

А 00 - 00383

ГорексПрес
София, 1999

Съдържание

Предговор / 5

Политическата равностетка след местните избори '99
Васил Тончев / 7

Две понятия за политическо
Светослав Малинов / 18

Социалното равенство и пълната заетост като цели на публичната политика през 90-те години: българският случай
Татяна Брайкова / 41

Социални ценности и социални акценти в платформите на парламентарно представените политически сили в XXXVII и XXXVIII Народно събрание
Васил Пенев / 69

Масмедии и социални ценности
Здравко Райков / 85

Легитимация на социалното неравенство в българското обществено мнение
Лилия Димова / 101

Summary / 121

ПРЕДГОВОР

Живеем във време на дълбоки трансформации в обществените структури, в поведението и мисленето на гражданите. Заедно с тях се променят обществените науки и инструментите на познанието. Политическото поведение в условията на демократични обществени отношения и пазарна среда във все по-голяма степен зависи от ценностното осмисляне на социалните процеси.

Разпространението на определен тип ценности в обществото влияе на политиката. Това влияние се опосредства от изборителното право и демократичните процедури. Ценностите влияят и върху избора на възможните стратегии на промяната.

Проблем с особено значение е влиянието на социалните ценности в обществото. В десетилетието, когато България преоткри индивидуализма, ценностите, свързани с общността, с общото благо, като че ли избледняха. Заклеймяването им като остарели, неефективни или "леви" почти ги изгони от публичното пространство. Присъствието им в обществените нагласи често се отдава на близкото минало и на непрекъснатата връзка с него. Всъщност социалните ценности присъстват в модерните общества и под една или друга форма влияят върху политиката им.

Заради научното и практическото значение на проблема за социалните и политическите ценности Институтът за политически и правни изследвания и Фондация "Фридрих Еберт" организираха на 27 и 28 ноември 1999 година семинар на тази тема. Настоящият сборник съдържа основните доклади от семинара.

Докладът на д-р Васил Тончев надхвърля в някаква степен темата на семинара, съсредоточавайки вниманието върху местните избори '99 и въпросите, свързани с ценностите, които те поставят и донякъде изясняват. Той съдържа анализ на данни от следелекторално емпирично изследване. Данни от емпирично изследване се тълкуват и в доклада на д-р Лилия Димова, като целта е да се изследват обществените представи за социалните равенство и неравенство. Докладът на д-р Татяна Брайкова поставя въпроса за влиянието на социалните ценности върху публичната политика и факторите, които опосредстват тази връзка, като в същото време се прави опит да се обяснят политическите практики в България през 90-те години. Д-р Васил Пенев изследва чрез специфична количествена методика присъствието на социалните ценности в предизборните програми на парламентарно представените политически партии. В доклада на доц. д-р Здравко Райков се търси връзката между социалните ценности и медиите. Докладът на д-р Светослав Малинов разглежда въпроса за двете основни понятия за "политика" и предлага свое тълкуване за политиката в съвременното българско общество.

С публикуването на сборника се надяваме, че започнатата на семинара дискусия ще разшири както своя обхват, така и дълбочината си. Според нас това ще допринесе за анализа на състоянието на българското общество, както и на конкретните близки перспективи пред него.

Михаел Вайхерт,
ръководител на
Регионално бюро на
Фондация "Фридрих Еберт"

Проф. д-р Георги Карасимеонов
Проф. д-р Емил Константинов
Институт за политически и
правни изследвания

ПОЛИТИЧЕСКАТА РАВНОСМЕТКА В БЪЛГАРИЯ СЛЕД МЕСТНИТЕ ИЗБОРИ '99

Васил ТОНЧЕВ

1. Статуквото

През последните 2 години управляващото мнозинство у нас се ползваше с постоянна и значителна подкрепа. Прогнозите за местните избори се базираха на очакването за постепен спад, но не и за срив на доверието към управляващата партия. Очевидно предизборната кампания на централно равнище на управляващите така се размина с нагласите на хората, че катализира процеси, вследствие на които резултатите от изборите изненадаха не само политиците, но и изследователите на общественото мнение. За втори път от 1990 г. насам непосредствено преди самия вот се извършиха значителни размествания в електоралните нагласи. По същество прогнозите съвпаднаха с резултатите от изборите по отношение на избирателната активност, на подкрепата за БСП и по-малките парламентарно представени формации, предвидиха засиленото присъствие на ВМРО и Движение "Терговден". Това, което не беше потвърдено, са резултатите на управляващата коалиция и на непосредствените в парламента политически сили.

Анализирайки случилото се, най-общо можем да кажем, че хората бяха приели несгодите от реформата, но не приеха модела на поведение на управляващите. Това обуслови ново статукво, при което:

- подкрепата за СДС и коалиция се сведе на 30%;
- БСП практически запази позициите си от последните парламентарни избори;
- нито една от вече утвърдените политически формации

не разшири своята база;

- значителен брой гласове преляха към по-слабо представени и новосформирани формации;
- определени кандидати получиха значителна подкрепа на базата на мажоритарния принцип.

Като цяло поведението на електората беше премислено и целенасочено на базата на политическите реалности в момента у нас. Политическата подкрепа, представена в абсолютни числа, показва, че двата политически полуса контролират общо около 2 милиона гласа (под една трета от електората); парламентарно представените ДПС, БЕЛ и БББ (Ж. Ганчев) - около 0.5 милиона гласа. Допускаме, че партията на традиционно негласуващите е около 30% (значи не повече от 2 милиона души). На база 6 200 000 избиратели излиза, че между 1,5 и 2 милиона гласа се ориентират неполярно и по същество ще решават към кого ще натежат везните в бъдеще и по-конкретно на следващите парламентарни избори.

Ако се вгледаме в изборните резултати през последните 10 години, установяваме, че само два пъти вотът е завършвал със самостоятелно мнозинство на конкретна политическа сила. Така бяха излъчени правителствата на Жан Виденов (БСП) и Иван Костов (ОДС). Общото в двата случая е, че това бяха мнозинства на надеждата. *В първия случай надеждите на хората бяха свързани с реставрацията и приспособяването на оцелелите отломки от социалистическата икономика и институции към новите условия. По същество правителството на Жан Виденов последователно осъществяваше именно това.* В този смисъл, ако търсим вина за провала на неговото управление, трябва да кажем, че тя е трагическа, тъй като беше предопределена от обстоятелствата. Това е важен извод, който трябва да се направи в лялото пространство, ако то иска да кандидатства отново за поемане на властта. Става въпрос за социалната база и социалните очаквания, в името на които би могло да се иска властта, за да се изгради успешно управление. *Във втория случай очакванията бяха свързани с ликвидация на наследството на социализма. Важното тук е,*

че всичко, свързано със стария свят, беше вече отмиляло както на субекта на управлението, така и на масите. Очевидно е, че и Виденов, и Луканов преди това биха могли да ликвидират остатъците от социалистическата икономика и институции, но нямаша мандат, а вероятно и желание за това. На практика социалистическата икономика беше раздържавена (продадена) от антикомунистическата вълна, като картбланш за това се получи едва през 1997 година. Сега на дневен ред е отчетът пред обществото как и за чия сметка беше извършен този процес. Масовата подкрепа на сегашното управление се оттегли и поради това, че то изчерпа предмета на своята консолидация. Раздялата със стария свят приключи.

2. Перспективите

Сега със сигурност може да се каже, че обществото ни навлиза в нов етап на развитие. Това означава, че на предстоящите парламентарни избори то ще възложи мандат чрез обществена подкрепа, консолидирана върху нови очаквания. Очевидно е, че новото мнозинство ще се формира под въздействието на две доминанти. Важно ще бъде и накъде вървим, и кой ни води. *Надеждите сега се свързват с интеграцията към Европа и качествата на субекта на управление. Посоката е ясна - Европа няма алтернатива; не по-малко важни ще са обаче и прозрачността, и безкористността, и некоруптираността на управляващите.* Моделът за очакванията на хората за този тип управление беше ясно установен на местните избори. Могат да се посочат поне 5 примера - София, Бургас, Русе, Благоевград и Добрич, където досегашните кметове получиха втори мандати на базата на личните си качества и прагматизма в работата, независимо от политическата си принадлежност и подкрепа. Непосредственото поведение с хората, решаването на конкретни проблеми - както икономически, така и битови, изместиха идеологичните от политическото пространство. И комунистите, и антикомунистите се обозначиха за обществото, с което се демитологизираха, като

по този начин тяхното противопоставяне изгуби своята значимост. И у нас се случи това, което отдавна е станало в Европа: времето на доктриналните партии изтече. В посочените общини се създадоха нови коалиции и нов тип взаимодействие между политическите сили, което също може да бъде характеризирано като успешен модел за близкото бъдеще.

Търговията с доверието на народа е пред изчерпване. На тези избори хората не допуснаха спекулации с техните гласове. Двумилието и високомерието на политическата класа вече са неприемлива монета в обществения договор. Политиците, които живеят *от политиката*, а не *за политиката*, в момента трябва да минат встрани, ако не искат да бъдат пометени. Партийни структури, изградени по терпята на еднолични дружества, също са обречени. Настъпи краят на модела "Жорж Ганчев". Очевидно е, че общественият натиск ще нараства по отношение на въвеждането на публичен регистър за политическата класа. На масовия гласоподавател е ясно, че корупция не се доказва чрез специални служби и отвъртането на определени "бушони". Корупцията се мери по начина на живот и битовия размах на определени индивиди. За обществеността е важно да знае колко харчи народният избраник, какви имуществва е придобил и придобива, къде учат децата му и какви банкови сметки притежава, в каква кола се вози. Дошло е времето политическата класа да доказва произхода на парите си.

3. Посоките

3.1. СДС (ОДС)

По отношение на първата компонента, която следим - интеграцията към Европа, СДС има значително предимство пред опонентите си. За европейските администрации е ясно, че няма управление без алтернатива и че антикомунизмът отиде в историята. Въпреки това управляващите в момента остават предпочитан партньор по силата на инерцията и на изградените контакти през последните две години. Ахилесова пета

за управляващата коалиция е другата компонента - субектът на управление. В тази плоскост на тях са им необходими радикални ходове, ако искат да си възвърнат пропиляното обществено доверие. Предварително може да се каже, че палиативни мерки като смени в ръководството на централата и подмяната на някой и друг министър няма да имат ефект пред общественото мнение. Още повече че този подход ще породи и междуличностни конфликти, които ще натежат в медийното пространство. Другата крайност - смяна на кабинета с по-широко представено правителство тип служебно, заставащо зад една кратковременна и целенасочена прагматична програма до изборите - ще има значителен ефект пред електората. С този вариант могат да се постигнат както безболезнена подмяна на кадрите във властта, така и създаване на усещането за хората, че се започва наново и начисто. Ще може да се подходи много по-необременено и към евентуалните политически партньори. Дали обаче управляващите са в състояние да направят такъв радикален ход. В прерогативите на министър-председателя и ръководителя на СДС е да избере варианта за действие. И в двата случая обаче бялото петно остава в т.нар. публичен регистър.

На пръв поглед изглежда, че управляващата коалиция е притисната до стената. Анализът показва, че този извод е твърде прибрзан. Действително през последните две години партийните структури на управляващите и държавната администрация се сляха. Естествено гражданските структури се отчуждиха от властта. Показателни в това отношение бяха конфликтите чиновник-творец, които показаха мястото на интелигенцията в този периметър и определиха отношението ѝ към властта. (Примери: случаите с Недялко Йорданов, Стефан Цанев, Елена Йончева и т.н.) Очевидно е, че така създаденият административен модел на управление стесни социалната си база. Има противоречие между характера на едно дясно управление, което по принцип трябва да отслабва натиска на държавната машина, и модела, който беше осъществен у нас. Изобщо еднопартийният модел, стоящ зад реформата, показва

своята времева ограниченост. Тоталното раздържавяване без дискусия и граждански коректив засили тези процеси. За обществеността изглежда парадоксално, че най-последователните антикомунисти спечелиха най-много от наследството на комунизма, включително в личен план. Действително валутният борд изискваше силна държавна намеса, но "силовото управление" не се връзва с неолиберализма, според който държавата е враг на свободата и уповаването на собствените сили. Стратегическите грешки имат своята цена, макар и да се заплащат опосредствено. Вече може да се твърди, че у нас има достатъчно натрупан демократичен опит и съществува жива връзка между обществените очаквания и модела на управление. Трябва да се компенсират липсата на прозрачност, честност и да се засили бизнесориентацията. Необходими са и нови кадрови решения.

Голям резерв в търсенето на надмощие за следващите парламентарни избори СДС може да разкрие в изборителната система. Знае се, че въвеждането на мажоритарен принцип винаги е во Нело до утвърждаване на двуполусен партнен модел. Такъв тип система дава предимства на големите партии с техните твърди ядра от симпатизанти. Парламентарната бариера имат шанс да прескочат и партии със силно регионално присъствие. Въвеждането на изборителна система от смесен пропорционално-мажоритарен тип у нас ще даде предимства веднъж на по-големия към по-малкия полюс в момента, ще гарантира присъствието на ДПС като силно представена партия на регионално равнище и ще постави под съмнение прескачането на парламентарната бариера от другите значими центристски формации. Разбира се, ще се осигури и присъствие в парламента на мажоритарни кандидати, които ще освежат депутатския състав, но няма да нарушат контрола при формирането на абсолютно мнозинство.

Разбира се, по пътя, който трябва да измине, СДС може да разчита и на грешките на опонентите си.

3.2. БСП (Демократична левица)

През целия двегодишен период, предшестваш местните избори, БСП беше в пасивна позиция, като главно контрираше ходовете на управляващите. Тази тактика даде своите резултати. След местните избори партията на социалистите излезе от изолация и от нея се очаква да играе активна роля. Това е позиция, която изисква друга стратегия и търсене на нов подход към общественото доверие. В основното направление на нашето развитие - интеграцията към Европа и развития свят, БСП засега дава обратни знакови признаци. Ако разгледаме всички значими събития, които се случиха в последно време у нас и около нас: войната в Югославия, отношението към НАТО, дискусията за атомната енергетика, посещението на американския президент Бил Клинтън, виждаме, че позицията на Демократичната левица е против линията, следвана от европейските правителства. В това направление социалистите засега не предлагат нищо ново, което може да бъде алтернатива или поне някакъв коректив на програмата на десницата. А е очевидно, че именно в този план проблясва надеждата, която ще генерира и консолидира обществените очаквания при формиране на следващото парламентарно мнозинство. Защото, макар и опосредствени, очакванията на онези 1,5-2 милиона избиратели - главно служители; хора, живеещи от професиите си; градско население; младежи и хора в активна възраст, са свързани с приближаването (присъединяването) ни към Европа. Поддържам тезата, че *мандат може да се иска за нещо, а не срещу нещо*. Азбучна истина е, че властта е средство, а не цел. Мнозинство се формира само от идея, която ражда надежди. Сега идеята е Европа. Въпреки успеха на местните избори БСП няма мандат за вземане на изпълнителната власт. Повтаря се вече превърналата се в традиционна за нашите партии грешка да се води политическа пропаганда, насочена към вече убедените, а не към тези, които могат да бъдат убедени. Отсега може да се каже, че ако не заложи на Европейския съюз като приоритет и не изрази ясно отношение към НАТО,

БСП няма шансове да разшири своята социална база и в най-добрия случай ще остане със сегашните 800-900 хиляди гласа поддръжници.

Очевидно е, че линията на сегашното управление трябва да се хуманизира. Засега социалните цели изглеждат неоправдани. Само политическият пазар е факторът, стимулиращ действия в тази насока. Интеграцията към Европа обаче не може да стане без разгръщане на широка социална програма. При това в този процес ще се заимстват готови европейски модели. Любопитен феномен сега у нас е социалната безчувственост на хората. От нормите на социализма обществото ни изпадна в друга крайност. Донякъде това е естествено, тъй като в миналото общество на социалните права се гледаше като на подарък от държавата и по никакъв начин не се свързваха с личния принос на отделния индивид. Сега се наложи свършенностно отношение към частната собственост. Това има своите добри страни - поражда основи за ясна политика. От друга страна обаче, наблюдаваме тотално отчуждение от всичко общностно. В масовия случай хората губят без протести дори поликлиниката и местния супермаркет просто защото ги имат за ниции. Очевидно е, че на практика преходът е изпреварил мисленето, нагласите и тепърва ще се осъзнава новото социално положение и социалните загуби. Вече се очертава сериозно пространство за политическа работа.

Засега няма ясни послания и спрямо другата невралгична точка, фиксирана от общественото мнение - легитимация на доходите на политическата класа. На пръв поглед изглежда, че БСП би могла много по-лесно да поеме последствията от приемането на публичен регистър. До момента обаче няма нито едно публично послание, което да се ангажира с някакви гаранции пред обществото, че партията има намерение и е в състояние да направи това. Така се губи още едно стратегическо пространство, в което биха могли да се натрупат политически дивиденди. За да иска левията властта, освен програма тя трябва да покаже и сплотен отбор, който ще упражнява тази власт. С други думи, да извърши сериозна кадрова ра-

бота, за да намери подходящите публично приети личности. Местните избори показаха, че партията в това отношение разполага със значителен потенциал.

На тези избори се видя, че могат да печелят не само тези, които имат пари, но и тези, които изглеждат по-честни. Особено значение придоби въпросът с финансирането на партиите. Очевидно е, че е необходим нов закон, който да осигури необходимата прозрачност и финансовата независимост на политическите от групировките. Крайно време е да се приключи с финансирането "на тъмно". Ако мнозинството се възпротиви на тази идея, то става уязвимо и това отваря поле за сериозен политически натиск върху него.

3.3. Партиите вдясно от центъра

В политическия модел на десницата в момента се очертаха две сериозни празноти. По принцип дясното управление залага на традицията, национализма и морала. Не е случайно, че при отлива на син електорат значителна политическа подкрепа получиха формации, които влязоха именно в тази ниша. ВМРО, които печелят като една традиционно националистично ориентирана формация, и "Тергъовден", които с нов език и по непосредствен начин акцентират върху въпроса за морала в политиката. Интересно е, че и двете полета бяха иззети от опозицията и поставени в контекста на вътрешна критика в самото дясно пространство. И макар че полемизираха изключително остро с управляващите, връзката на двете формации с управляващото мнозинство не беше разкъсана. Показателно е, че именно сините политици бяха канени като гости по време на турнето на "Хъшове" в предизборния период.

Ако искаме да обобщим какво се случи на тези избори, трябва да кажем, че крайният резултат е следствие на критика за управляващите отвътре. Този извод е много важен за всички участници в политическия процес. Нямат основание критиките, отправени към левоцентристките формации, че повече от 1 милион гласа са минали покрай тях. Тези гласоподаватели не търсеха промяна от такъв характер. Практиката е по-

казала, че при криза в страната се ражда нова партия. При криза на доверие в лявото пространство се раждат нови структури в него (Евролевицата). При сегашната криза на доверие в дясното пространство се увеличи социалната база на по-слабо представените формации вдясно от центъра.

3.4. Партиите вляво от центъра

Преди изборите обединението на севоцентристките формации изглеждаше реалистично. Сега обаче нещата като че ли не стоят така. Перспективата те да вземат участие във властта вероятно ще ги раздели между двата политически полуса. Вътрешното противоречие, което се състои в политиката на БСП - вярност към твърдия си електорат в противовес на европейската интеграция, едва ли ще представлява еднозначен критерий за привличане на проевропейски настроените социалдемократи. Нишата на севоцентристките формации (БЕЛ, БСДП и ОБТ) засега не е достатъчно ясно очертана пред електората. Очевидно е, че тук става дума за европеизация на лявото пространство, хуманизиране на икономическата и гражданската среда. Нова успешна формула в това отношение беше създадена и реализирана в редица общини на местните избори. Бе пропуснат шансът обаче да се излъчи знаково единство в София. Сега за опозицията е необходимо да търси общия модел на приложението ѝ на национално равнище. Социалистите трябва да избират между партийната формула "София" и партийната формула "Бургас".

Още по-особен е случаят с ofertата към ДПС да се привлече към този политически център. Чрез присъединяването на ВМРО национализмът по естествен начин се включи в дясната страна на политическото пространство. Така обаче се отваря поле за единение на социалисти и либерали. Не трябва да се пренебрегва и положението, че по същество СДС е градската партия, а БСП е партия на дълбоката провинция (на малките селища, свързани с натуралното стопанство и земята). По този признак интересите на електоратите на БСП и ДПС са почти идентични.

Конфигурацията на политическото пространство показва, че въпросът за съюзника ще бъде от централно значение при формирането на следващото парламентарно мнозинство. Оттук следва и нарастващата роля на взаимоотношенията между партиите както от лявата, така и от дясната страна на скалата.

Внимателният анализ показва, че за управляващата коалиция ще е много привлекателно да насрочи предсрочни парламентарни избори. Поне два са факторите, които ще аргументират такова решение:

1. степента на готовност на опозицията за избори;
2. социалните настроения от още една зима, прекарана в неблагоприятните условия на прехода.

ДВЕ ПОНЯТИЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКО

Светослав МАЛИНОВ

Въпросът „*Що е политика?*“ не е от любимите за политолозите. Далеч по-приятни и по-ясни за тях са въпросите, свързани с политическия процес, с партиите, с изборите, с външната политика, със социалната политика и т.н. Предполага се, че на фундаменталните въпроси на политическата теория вече са дадени отговори, които осигуряват нужното спокойствие, за да се работи по практически проблеми. Не би могло и да бъде другояче, защото е невъзможно един действаш експерт постоянно да се пита за последните основания на своята дейност и за границите на своя предмет. И понеже политолозите са експерти по политиката и безбройните й превъплъщения и измерения, то е напълно нормално те да не се питат *що е политика*, а просто да си вършат работата. В края на краищата на политолога нито му плащат, за да отговаря на подобни въпроси, нито пък някой му ги задава.

Ползата от задаването на подобен въпрос обаче е несъмнена. От начина, по който се дефинира политиката, зависят изводите, прогнозите, прескриптивните моменти в почти всеки политологичен анализ. Нещо повече – тъкмо понятието за политическо, скрито в този въпрос, смятам за решаващо при изясняването на политическата култура на определена общност. Нека да припомним формулировката на Алмънд и Верба, които дефинираха политическата култура като „система от познания, афективни и ценностни ориентации към политическата система като цяло, към нейния вход и изход и към собственото място в политиката“¹. Става дума за специфични

знания, чувства и ценности, които са свързани с политическата система и с условията, при които тя функционира и отговаря на потребностите на своите членове.

Различните дефиниции на политиката следователно ще се проектират в различни ценностни ориентации, различни очаквания и мотивация и в крайна сметка в различно политическо поведение. Казано накратко: ние не можем да анализираме пълноценно процесите в една политическа общност, ако не конструираме онова понятие за политическо, което нейните членове или по-голямата част от тях споделят. Затова първо ще предложа два възможни отговора на въпроса „*Що е политика?*“ и впоследствие ще се опитам да рефлектирам върху българската политическа култура и върху доминиращото в нея понятие за политическо.

Що е политика? Първият отговор

Политиката е процес на налагането на частен интерес като всеобщ; политиката е борба за власт.

Този отговор предполага наличието на специфичен контекст, чиито елементи препращат не само към политическите идеи, но и към антропологията, епистемологията, етиката и т.н. В едно кратко изложение като настоящото е невъзможно да се разгледат изчерпателно различните му характеристики. Затова ще се опитам да идентифицирам основните имена в историята на политическата мисъл, чиито идеи са в основата на формулираното по-горе понятие за политическо. Чрез откриване на общи аргументи у различни автори, чрез посочване на общи тези, на съгласуваност и приемственост през различни епохи се надявам да демонстрирам на какво се опира подобно разбиране на политиката, което днес безкритично се приема за политическия здрав разум.

В началото на това разбиране за същността на политиката поставям Николо Макнавели. Едно от безспорните неща в неговото творчество е категоричното му несъгласие с възгледите на предхождащите го мислители по въпроса за поведение на владетеля към своите поданици или приятели. Причи-

¹ Алмънд, Г. и Верба, С. *Гражданската култура*, ГАЛ-ИКО, С., 1998, стр. 12

ната за това е неговата заинтересуваност не от измислиците по този въпрос, а от фактичестката и практическата истина. Мнозина са се опитвали да покажат как хората трябва да живеят, а не как те наистина живеят. Претенцията на Макиавели е, че на идеализма на традиционната политическа философия той противопоставя един реалистичен подход към политиката.

“Но тъй като намерението ми е да напиша нещо полезно за този, който ще го разбере, струва ми се, че е по-правилно да се придържа към действителната същност на нещата, а не към въображаемата истина. Мнозина са си представяли републики и владения, които никога не са съществували. Но тъй като е голяма разликата между това, как протича животът в действителност и това как трябва да се живее, то човек забравя онова, което прави, заради това, което трябва да направи; той по-скоро подготвя своята гибел, отколкото своето спасение: защото този, който желае във всичко да бъде добър, неминуемо погива сред хора, които не са добри.”²

Така Макиавели отхвърля цялата философска и теологична традиция. Ходът на неговите мисли бихме могли да опишем по следния начин: традиционните възгледи водят или до извода, че политическите неща са нещо несериозно (както е при епикурейството), или пък последните биват разглеждани в светлината на някакво въображаемо съвършенство като измислени държави и княжества, най-известното от които е царството Божие. Трябва да се започне от това как хората наистина живеят; политическият теоретик трябва да престане да гледа нагоре и да сведе погледа си. Как той разбира своята задача? В постигането на познание как могат да се управляват княжеските владения и как да се задържат.³ Не ще бъдем далеч от истината, ако кажем, че от политическия мислител се очакват най-вече съвети как се взима власт и как се пази тя. По

² Макиавели, Николо. *Избрани съчинения*, превод Иван Тонкин, Наука и изкуство, 1985, стр. 67

³ Пак там, стр. 19

този въпрос Макиавели ни е завещал наистина безсмъртни съвети, в които е вложил своето разбиране за човека, морала и политиката.

Хората са всякога лоши, твърди авторът на *Владетелят*, докато необходимостта не ги върне към доброто.⁴ Стремещът към завоевание е нещо естествено и обикновено; когато хората правят всичко възможно за това, те винаги биват хвалени, а не порицавани; но когато те нямат сили за това, а желаят да го сторят на всяка цена, това е вече осъдима грешка.⁵ Ето защо владетелят не трябва да има друга цел, друга мисъл, нито някакво друго занимание освен войната, нейните устави и военната наука, защото това е единственото задължение, подobaщо на един повелител. Пренебрегването на военното дело води до загуба на владението; условието да придобиеш власт е да си майстор тъкмо във военното дело.⁶ Всички въоръжени пророци са побеждавали, а невъоръжените са загивали. Затова един владетел трябва да бъде готов, когато народът престане да му вярва, да може да го застави със сила.⁷

Владетел, който иска да запази властта си, трябва да се научи да не бъде винаги добродетелен, или с други думи, да бъде или да не бъде такъв в зависимост от необходимостта.⁸ За отбелязване е, че хората трябва или да се ласкаят, или да се избиват, тъй като за леките обиди те отмищават, а за по-тежките не са в състояние да отмищят.⁹ Добре приложени жестокости могат да се нарекат онези, които се извършват наведнъж, за да се запази властта, след което не се прибегва към тях. Лошо приложени са онези жестокости, които в началото са редки, а с течение на времето зачестяват. Ето защо, вземайки властта или завладявайки нова държава, владетелят трябва да обмисли всички възможни жестокости и да ги из-

⁴ Пак там, стр. 98

⁵ Пак там, стр. 26

⁶ Пак там, стр. 65

⁷ Пак там, стр. 35

⁸ Пак там, стр. 67

⁹ Пак там, стр. 23

върши наведнъж, за да не трябва да ги повтаря всеки ден.¹⁰

Дори *fortuna* ще се подчини на дръзкия и неотклонно преследващ целите си владетел, защото тя е като жена и ако искаш да я владееш, трябва да я малтретираш. Съдбата е винаги по-благосклонна към онези, които са по-малко почтителни, по-самонадеяни и по-агресивни - тъкмо те я укротяват с по-голямата си дързост.¹¹ И най-важното - за делата на всеки човек и най-много за делата на владетелите, за които не съществува съд, се съди по успеха. Затова нека владетелят се грижи да побеждава - средствата му всякога ще бъдат смятани за достойни и от всекиго ще бъдат похвалени. Защото масата се ръководи от онова, което вижда, и от успеха на делата.¹²

Макиавелисткото скъсване с традицията придобива пълен си облик в творчеството на Томас Хобс. Макиавели, твърди Лео Щраус, "е онзи велик Колумб, открил континента, върху който Хобс е можел да издигне своята постройка".¹³ Английският мислител обаче изгражда цялостна философска система, в която политическите му идеи, наричани от него "гражданска философия", са следствие от нейните първоначала. Но и при Хобс, както и при Макиавели, откриваме това желание да се скъса с традицията, да се започне от начало; отново усещаме този стремеж към реализъм, към виждане на нещата такива, каквито са - без илюзии и самозалъгване.

Хобс не ласкае човека; показателно е, че основната категория при описание на човешката дейност е категорията движение, напълно приложима и за физическите тела. Човекът на Хобс е преди всичко сетивно същество. В ума няма нищо, което да не е преминало през сетивните органи.¹⁴ Няма добро и зло сами по себе си. Човек нарича добро онова, което е обект на неговите апетити и желания, а зло - онова, което е

обект на неговата омраза или отвращение.¹⁵ Дефиницията на понятието щастие е ярка илюстрация за новаторството на Хобс:

"Това, което хората наричат щастие, е постоянният успех при придобиване на онези неща, които човек желае от време на време, т. е. постоянно благоденствие. Имам предвид щастие в този живот. Не съществува окончателен покой за духа, докато обитаваме този свят, защото самият живот не е нищо повече от движение и не може да съществува нито без желания и страхове, нито без усещания."¹⁶

Няма и помен от телеологичната антропология на античността, в която всяко живо същество, в това число и човекът, е насочено към определена цел или съвършенство, за което копнее; няма и идеята за специфичния телос на човека, предопределен от неговия разум. Отхвърлена е и християнската идея за блажения живот на праведника, за обрънатостта на човешката душа към Бога, за живота в подражание на Христа като идеал.

Най-важното е човек да има мощ, защото мощта на един човек представлява средствата, които той притежава, за да получи определено благо;¹⁷ следователно колкото повече мощ притежава един човек, толкова по-близо е той до щастие. Обща склонност на човешкия род е постоянно и неуморно желание за все повече и повече мощ, което само смъртта може да прекрати.¹⁸ Човекът на Хобс иска непрестанно да придобива блага и да ги задържа; той търси мощ, за да може да придобива и запазва и за в бъдеще; той е деен, енергичен, себеутвърждаващ се. Фауст е неговият духовен събрат, а не влюбеният в мъдростта езичник или отдаденият на Бога светец.

Невъзможно е, разбира се, да разгърнем политикотеоретичните импликации на тази специфична антропология - самият Хобс прави това в стотиците страници на своите книги *За човека*, *За гражданина*, *Левиатан* и т.н. Но както многото,

¹⁰ Пак там, стр. 47

¹¹ Пак там, стр. 103

¹² Пак там, стр. 77

¹³ Strauss, Leo. *Natural Right and History*. Chicago, The University of Chicago Press, 1953, p. 177

¹⁴ Hobbes, Thomas. *Leviathan*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 13

¹⁵ Ibid., p. 39

¹⁶ Ibid., p. 9

¹⁷ Ibid., p. 62

¹⁸ Ibid., p. 70

оставено от Хобс, така и малкото, казано тук, ни позволява ясно да видим, че в такъв контекст политическата власт е безспорно благо, благо, което неимоверно увеличава човешката мощ и към което човек си струва да се стреми. Бих перифразирал Аристотел в контекста на политическите идеи на Хобс по следния начин: Който не се стреми към власт е или животно, или Бог.

В тази връзка Фридрих Ницше може да бъде видян като един от най-прилежните ученици на Хобс. Немският мислител е убеден, че е открил фундаменталното единство между творческите способности на човека и всички същества: "Там, където открия живот, откривам воля за мощ", ни казва той. Преоценката на всички ценности, която Ницше се опитва да постигне, има своето върховно оправдание във факта, че в нейната основа е най-силната воля за мощ - по-силна от волята, породила всички по-ранни ценности. Но дори в най-развитото си състояние досегашният човек не ще бъде в състояние да живее според преоценката на всички ценности - това ще може да стори Свръхчовекът.

Това окончателно прозрение за битието води до окончателния идеал. Крайното състояние на върхната точка на историята се характеризира с отбелязване на края на господството на случайността: за първи път човекът ще бъде господар на своята съдба. За Ницше природата на човека е воля за мощ и това означава на първично ниво воля за надмощие над другите. Човекът извлича наслада както от надмощието над другите, така и над самия себе си. Неизбежно е това да не се проектира и в сферата на политиката. Неизбежно е политиката да не се вижда като сблъсък на воли, принадлежащи на индивиди, решени да доминират над другите.

И все пак нито при Хобс, нито при Ницше можем да открием онова мащабно, детайлно разработено и обхващащо всички исторически епохи съзиране за политиката като борба за власт и надмощие над другите, което срещаме на всяка крачка у класиците на марксизма-ленинизма. Няма да се спирам на всички онези марксистки аргументи, превръщащи политика-

та в дейност, чиито форми са неразбираеми без анализиране на начина на производство, производителните сили, класите и т.н. Класиците са били достатъчно многословни и достатъчно добре опознати, за да ни е съвсем ясно какво означават например думите: "Историята на всяко досегашно общество е история на класови борби. Свободен и роб, патриций и плебей, феодал и крепостен, накъсо - потисници и потиснати, са стояли в постоянна противоположност, водили са непрекъснатото ту скрита, ту открита борба, една борба, която винаги е завършвала с революционно преобразуване на цялото общество или с обща гибел на борещите се класи."¹⁹

Ленин улеснява в максимална степен всеки анализатор на марксисткото понятие за политическо със своята дефиниция на политиката като "участие в работата на държавата, насочване на държавата, определяне на формите, задачите и съдържанието на дейността на държавата".²⁰ Възникването на държавата означава признание, че обществото "се е заплело в неразрешимо противоречие със самото себе си, разделило се е на непримирими противоположности".²¹

*"Тъй като държавата е възникнала от нуждата да се обуздават класовите противоречия; тъй като същевременно тя е възникнала в самите сблъсъци на тези класи, тя по правило е държава на най-мощната, икономически господстваща класа, която с помощта на държавата става и политически господстваща класа и по такъв начин придобива нови средства за потискане и експлоатиране на потиснатата класа."*²²

За Маркс държавата е орган на класовото господство, орган за потискане на една класа от друга. Държавата е "специална сила за потискане" - гласи определението на Енгелс, за което Ленин отбелязва, че е определение "великолепно и във

¹⁹ Маркс, К и Енгелс, Фр. *Манифест на комунистическата партия*, превод Димитър Денков, ГАЛ-ИКО, София, 1999, стр. 25.

²⁰ Ленин, В. И. *Събрани съчинения*, том 33, Партиздат, София, 1982, стр. 338

²¹ Маркс, К и Енгелс, Фр. *Събрани съчинения*, том 21, Партиздат, София, стр. 167.

²² Пак там, стр. 169

висша степен дълбоко".²³ Какво тогава ще бъде съдържанието на политиката? По какъв начин един осъзнат класов икономически интерес може да се наложи върху цялото общество? Нали самото съществуване на държавата означава, че икономическите интереси са непримирими, че техните носители - класите - са вpletени в обективно непримирими противоречия? Затова политиката е борба, борба и пак борба, в която потиснатата класа трябва да бъде способна да смаже неизбежната отчаяна съпротива на потискащата класа, за да добие власт, която не се дели с никого.²⁴

Перифразирайки Хобс в контекста на марксизма, бихме могли кажем, че обща склонност на организираната в държава класа е постоянното и неуморно желание за все повече и повече мощ, което само смъртта ѝ може да прекрати. Но понеже държавата е орган на господството на определена класа, която не може да бъде примирена с противоположната ѝ класа,²⁵ то смъртта на господстващата класа е винаги смърт насилствена и въпросът кой, как и кога я предизвиква отправя към темата за социалната революция, диктатурата на пролетариата и много други любими на всички радикали от различни страни теми. Не е нужно да разглеждаме тези въпроси, както и въпроса за отмирането на държавата и изчезването на класите, за да направим очевидния извод: насилието е в самата същност на марксисткото понятие за политическо.

Най-пълното и най-красноречивото излагане на това разбиране за същността на политическото откриваме у немския политически мислител Карл Шмит. Наречен "Хобс на XX век", Карл Шмит е авторът, в чието творчество се концентрират всички елементи на това първо схващане на политиката. В неговите текстове то намира своя логически завършек.

За Шмит същността на политическото е борбата. *Differentia specifica* на политическото, това, което го отличава от другите сфери и дейности на общественния живот - религия или

икономика, е взаимоотношението приятел-враг. Политическото съществува, когато социалните групи достигнат състояние на враждебност, когато всеки схваща противника си като непримирим и желае той да бъде разгромен. Такива взаимоотношения са специфично политически и притежават своя логика, която не е обвързана с мотивите, довели групите до това положение. Всяка група се изправя лице в лице със своя враг и трябва да се съобразява с това. "Всяка религиозна, морална, етническа или друга антитеза трансформира себе си в политическа само ако е достатъчно силна, за да раздели ефективно човешките същества на приятели и врагове."²⁶ Политическото не се състои във война или въоръжен конфликт между групите, а в състоянието на враждебност между тях, което ги принуждава да се борят една с друга - затова те не се съревновават, а взаимно се противопоставят.

Политиката не е обвързана с правото; тя предхожда правото. Според Шмит "понятието за държава предполага понятието за политическо".²⁷ Държавата възниква като средство за продължение, организиране и канализиране на политическата борба. Политическата борба поражда политическия ред; една човешка група, въвлечена във взаимоотношение приятел-враг, неизбежно се политизира независимо от своя състав и произход, независимо от характера на различията, довели я до враждебност. "Една религиозна общност, която воюва срещу членовете на други религиозни общности или е ангажирана с други войни, е вече повече от религиозна общност - тя е политическа цялост."²⁸

Отношението приятел-враг задава смисъла на живота. Без възможността да имаш своя смъртен враг, без възможността да се изправиш срещу него животът не може да бъде нещо сериозно, той е безсмислен. Екзистенциалният избор между "тях" и "нас" задава на политическото неговия ореол, вдъхва вява носителите на политическите дух и мислене, издига по-

²³ Ленин, Вл., цит. съч., стр. 18

²⁴ Пак там, стр. 25

²⁵ Пак там, стр. 7.

²⁶ Schmitt, Carl. *Der Begriff des Politischen*. Dunker & Humblot, Berlin, 1963, S. 37

²⁷ Ibid., S. 20

²⁸ Ibid., S. 37

литически ангажираната личност над сивотата на всекидневния живот. Ето това можем да прочетем по страниците на класическия текст на Шмит *Der Begriff des Politischen* (1932), писан между двете световни войни.

Смятам, че след този кратък исторически преглед имаме всички основания да заключим: в историята на политическата мисъл може ясно да видим очертанията на традиция, чиито представители мислят политиката като процес на превръщането на частен интерес във всеобщ и като борба за власт. Началото на това понятие за политическо може да търсим у Макиавели и в този смисъл то е преди всичко рожба на Новото време. Разгръщането и развитието му в текстовете на споменатите тук автори безспорно доказват неговото изцяло модерно родословие.

Що е политика? Вторият отговор

Политиката е работа за общото благо; политиката е съгласуване на различни интереси.

Този отговор е по-стар от първия. Още в диалога *Държавникът* на Платон откриваме една от неговите интерпретации:

*“Нека заявим тогава, че предназначението на държавническата дейност е да сплита в гладка тъкан характеристиките на мъжествените и на съдържаните хора винаги когато с помощта на изкуството за царуване свързва живота им, за да измайстори най-великолепната и най-прекрасната от всички тъкани, в която обвива и всички останали жители в градовете държави - роби и свободни, съдържа ги в едно с този плат и ги управлява и ръководи както подобава, без да щади усилия за процъфтяването на града държава.”*²⁹

Ние създаваме цялото красиво само когато на всяка отделна част придаваме това, което ѝ принадлежи. В държавата трябва да царят мъдрост, справедливост и хармония. Целта

²⁹ Платон. “Държавникът”, превод Д. Марковски в *Диалози*, том 4, Наука и изкуство, София, 1990, стр. 380

на държавата не е да направи щастлива една част от народа, но по възможност да направи щастливи всички граждани.³⁰

Аристотел също е съгласен с тези цели, особено интересна обаче е неговата критика на средствата, с които Платон смята да осъществи целите на държавата. Хубаво е, пише той в своята *Политика*, семейството и държавата да бъдат едно.³¹ Но ако се отиде твърде далеч в това отношение, то положението в държавата може да се влоши, така както би се получило ако някой направи от хармонията - унисон, а от ритъма - един-единствен такт. Държавата представлява множественост, съвкупност от разнородни елементи. Осъзнаването на този факт и същевременно приемането на Платоновите цели от страна на Аристотел полагат фундамента на второто понятие за политическо.

Политическата власт е власт над свободни и равноправни граждани; тя е различна от господарската, която е власт на свободен над несвободен и, както казва Аристотел, не е нещо велико и възвишено.³² Естествено е, че свободните ще имат разногласия, и въпросът не е как разноречията да бъдат тотално заличени, а как въпреки това гражданите да бъдат убедени да действат в името на общото благо. Политиката означава и възможност за публични действия на свободни хора. Още поясняна става същността на политиката у Аристотел, когато я съпоставим с тиранията. За да запази властта си, тиранинът трябва да се опитва “доколкото е възможно да “отсича” хората, които превъзхождат останалите, и да премахва гордите, а освен това да не позволява нито общи обеда, нито политически сдружения, нито образование, нито нещо друго такова, а да се пази от всичко, от което обикновено възникват две неща - гордост и взаимно доверие. Да не допуска да стават разисквания и други събирания в свободното вре-

³⁰ Платон. *Държавата*, превод Александър Милев, Наука и изкуство, София, 1981, стр. 139

³¹ Аристотел. *Политика*, превод Анастас Герджиков, Отворено Общество, София, 1995, 1263b, стр. 34

³² Пак там, 1255b, стр. 12

ме и да прави всичко, за да бъдат хората колкото може по-чужди помежду си (опознаването прави взаимното доверие по-голямо).³³

За да бъде успешна една тирания, гражданите трябва да се настроят едни срещу други, да се противопоставят взаимно, да се отчуждят от идеята за общо благо, да се отчуждят, с една дума, от политиката. Но доколкото човек е политическо животно по природа, този процес може да стане само с изкуствени, насилнически действия. Тъкмо поради своята противоположност потискането на политиката в крайна сметка е обречено на неуспех. Неполитическият режим не могат да бъдат трайни и стабилни. Цветуша е само онази държава, в която е постигната хармония, основана на различията и взаимното доверие между свободните мъже.

И понеже държавата се крепи върху справедливостта и приятелството между свободните люде, то етиката, четем в произведението *Голяма етика*, е част от политиката и е нейното първоначало (*arche*).³⁴ Само добродетелният може да бъде добър политик, защото специфично политическият телос може да бъде постигнат единствено от човек с благороден нрав и справедлива душа. В противен случай той би бил тиранин, ретор, господар или воин, но не и политик. Ако целта на всяко умение е някаква благо, то висшето умение ще търси висшето благо. Няма съмнение, твърди Аристотел, че политическото изкуство представлява висше умение, понеже целта на политиката е висшето благо.³⁵ Военното изкуство, икономиката и реториката са изкуства, подчинени на политиката.

Цицерон също не отстъпва от тези принципи. В диалога си *За държавата* той ни дава едно от най-проникновените описания на същността на политическото. Цицерон избира за изразител на своите идеи победителя над Ханибал - опитния

³³ Пак там, 1313b, стр. 166

³⁴ Аристотел. *Сочинения в четирех тома*, том 4, Мисль, Москва, 1984, стр.

³⁵ Пак там, стр. 297

воин Сципион Стари, чрез който ни дава следното описание на задълженията на добрия политик:

"Разбира се, единственото му задължение (тъй като в него именно се съдържат почти всички останали) е никога да не престава да се вглежда и да изучава себе си, да подканва другите да му подражават и чрез чистотата на своята душа и живот да бъде като огледало за съгражданите си. Защото подобно на струнната и духовата музика, та дори и на самото пееие, където определено съзвучие на различните тонове е задължително и ако бъде променено или нарушено, изтънченият слух не го понася и където това съзвучие макар и от най-различни тонове, все пак чрез съизмерване се оформя съгласно и стройно, по същия начин ако висшите, низшите и средните съсловия в държавата бъдат умерено поставени, както се прави при музикалните тонове, то тя звучи стройно благодарение именно на съгласуването на толкова различни съсловни интереси; такова съгласуване в пееието музикантите наричат хармония, а в държавата това е съгласието - най-тясната и най-добрата връзка, осигуряваща безопасност във всяка държава и която в никакъв случай не може да съществува без справедливи закони."³⁶

Това са ни завещали древните; тъкмо техните идеи Макиавели обявява за илюзорни, за да им се противопостави със своя политически реализъм. Но критиката към древните не се подема от всички модерни мислители; древната традиция на схващането на политиката като работа в името на общото благо е съхранена в текстовете на много модерни класици.

Джон Лок например твърди, че понеже по природа хората са свободни, равни и независими, то никой не може да бъде подчинен на политическата власт на друг човек, без да е дал съгласието си за това. Държавата възниква само когато е постигнато споразумение между хората да се съберат и обединят в общност, за да могат съвместно да живеят удобно, си-

³⁶ Цицерон. *За държавата. За законите*, превод: Мария Костова, Софи-Р, София, 1994, XLII:69, стр. 68-69

гурно и мирно и спокойно да ползват собствеността си. Държавата възниква благодарение на осъзнаването на взаимната полза при преодоляване на общи трудности, а не заради налагане на нечий частен интерес като всеобщ над раздирани от непримирими противоречия хора. Затова Лок без колебание може да напише:

*"Под политическа власт разбирам правото да се създават закони, предвиждащи смъртно наказание и съответно по леки наказания за регулиране и съхраняване на собствеността, и правото да се използва силата на общността както при осъществяването на тези закони, така и при защитата на държавата от външни посегателства, като всичко това се върши единствено заради публичното благо."*³⁷

Публичното благо е било пред очите на владетелите от най-дълбока древност, смята Лок. И ако тези владетели не са се грижели за публичното благо още от самото начало, всички държави на света биха пропаднали в слабостта и немошността на детството си и владетелят заедно с народа скоро би загинал.³⁸ Ето защо и законодателната власт никога не бива да се разпростира по-далеч от общото благо.³⁹ Особените прерогативи на изпълнителната власт също имат смисъл само ако целта им е общото благо. Каква е разликата между лошия и добрия владетел, между тиранина и краля? Първият, пише Лок, иска всичко да отстъпи пред собствените му воля и стремежи, а вторият превръща законите в ограничения на своята власт, а общото благо - в цел на управлението си.

Едмънд Бърк също споделя подобни възгледи. Той повтаря думите на Платон, че целта на държавата е всеобщото щастие. Всичко, което причинява голяма злочестина на част от хората, никога не би отговорило на тази цел; всъщност то ѝ противоречи напълно и изцяло; щастieto и нещастieto на хората, преценено чрез тяхните чувства и мнения, а не чрез

някакви абстрактни теории, е и трябва да бъде мярката за поведението на политиките спрямо народа. Държавата има за цел общото благо, а не задоволяване на временни прищевки на някои граждани, в чийто ръце се е оказала властта.

Затова на нея трябва да се гледа с друга почит, защото тя не е сътрудничество за неща, които са подвластни само на нуждите на грубото животинско съществуване, на една преходна и тленна природа. Тя е съдружие в цялата наука и в цялото изкуство; тя е съдружие във всяка добродетел и във всяко усъвършенстване. Тъй като целите на това съдружничество не могат да се постигнат в много поколения, то става партньорство не само между живите, а между тези, които са живи, тези, които са мъртви, и тези, които ще бъдат родени.⁴⁰

Политиката е съдружничество и партньорство - това ни казва Бърк, който вижда във Френската революция не само унищожаването на френската монархия, но и унищожението на древните принципи за държавност и политика. Затова и неговата критика на Френската революция става образец за критика на политическия радикализъм изобщо, който в многобройните си исторически превъплъщения е доказал неведнъж духовното си родство с първото схващане за политиката. На революционното мислене и действие Бърк противопоставя идеята за съгласуването на интересите. Всяко управление, казва той, всяка човешка полза и удоволствие, всяка добродетел и всяко благоразумно действие се основават на компромиси и размяна. Ние балансираме неудобствата; ние даваме и вземаме; ние плащаме с едни права, за да се наслаждаваме на други. Затова и първите политически добродетели са благоразумието и умереността. Те са предразполагащи, уреждащи, примиряващи, обединяващи добродетели; само извисените умове могат да ги притежават.

Това схващане за политиката намира убедителен защитник през нашия век в лицето на големия английски философ

³⁷ Лок, Джон. *Деа трактата за управлението*, превод Светослав Малинов, ГАЛ-ИКО, София, 1996, II:3, стр. 196

³⁸ Пак там, II:110, стр. 272

³⁹ Пак там, II:131, стр. 284

⁴⁰ Burke, Edmund. *Reflections on the Revolution in France*, Penguin Books, Harmondsworth, 1968, 176

Майкъл Оукшот. Доброто управление, твърди той, се основа на съобразяване със самоуправляващите се начинания, организирани от хора, изпълнени със страст и енергия; в неговото начало е неформалното съотнасяне спрямо интереси и то се устройва по начин, който дава възможност да се избегне техният сблъсък. То трябва да се стреми към постигане и поддържане на едно съдържано и неагресивно поведение.⁴¹

Да се управлява означава да се осигурят *vinculum juris* тези маниери на поведение, които в най-малка степен биха могли да доведат до сблъсъци на интереси, да се осигурят удовлетворение и компенсация за тези, които са пострадали от това, че другите се държат по противоположен начин, понякога да се осъществи правосъдие и да се раздаде наказание на тези, които преследват своя собствен интерес независимо от правилата, и, разбира се, да се осигури достатъчна сила, за да се поддържа авторитетът на арбитра.

Добрият политик не смята, че е работа на правителството да разпалва страстите и да ги насочва в определена посока, а да внася в дейностите на хора, които без това вече са обладали от страстите, един елемент на успокоение, да въздържа, да регулира, да омикротворява и да съгласува - не да разпалва, а да потушава огъня на страстите. Всичко това е така не защото страстта е грях, а умереността - добродетел, а защото умереността е неизбежна, ако хората, обхванати от страсти, желат да избегнат взаимното неудовлетворение и раздразнение.⁴²

Надявам се, че този втори кратък набег в историята на политическата мисъл ми позволява да формулирам следния извод: съществува алтернативно понятие за политическо на първото, според което политиката бе превръщането на частен интерес във всеобщ и борба за власт. Според това второ понятие за политическо политиката е работа в името на общото благо и стремеж за съгласуване на различните интереси в една политическа общност. То може да бъде открито още в за-

раждането на политическото мислене като специфична културна форма. Това понятие за политическо преминава през Античността, Средновековието и Новото време, без да загуби валидността си и до днес. Родословието му е неизмеримо по-древно от първото понятие за политическо.

Българското понятие за политическо

Българското понятие за политическо е опростен икономизиран вариант на първото.

Давам си ясна сметка, че твърдение от такъв порядък може да бъде верифицирано само със солидни емпирични данни, социологически изследвания и т.н. Не е невъзможно да се приведат и такъв вид доказателства, но все пак разчитам най-вече на общото ни усещане като участници в българския политически живот. Анализи, прогнози, журналистически писания, политически речи - навсякъде се вижда натрапчивото присъствие на модерното понятие за политическо. В медийното пространство мотивацията за политическите действия почти винаги се редуцира до нечий икономически интереси. Независимо дали става дума за стопанска или културна политика, за приватизационни сделки или междудържавни отношения, анализите неизбежно стигат до темата кой как се е облагодетелствал, като всичко се описва с груби натурализми, чиято грозота минава за смелост и добър стил. Наивно е, разбира се, да се смята, че политиките никога не се ръководят от частни интереси в своята работа и пред умствения им взор постоянно трепти идеята за общото благо. Но също толкова невярно е, че те винаги и неизменно се ръководят от това. Универсализирането на въпроса *"Кой му плати и колко?"* като основна методологическа постановка при анализ на политическия процес е нещо не само цинично, но и дълбоко погрешно. То подценява ролята на идващата още от древността мотивация за участие в политическите дела; политическите вулгаризации се оказват в случая и лоша политология.

Дори и да усещат вътрешна съпротива, за да бъдат разбрани, на политиките също им се налага да прибегват до ретори-

⁴¹ Oakshott, Michael. *Rationalism in Politics and Other Essays*. Liberty Press, Indianapolis, 1991. p. 428

⁴² Ibid., p. 432

ката на модерното понятие за политическо. Несъмнено някои се справят по-добре от необходимото. Но, така или иначе, всички се оказват в плен на една конфронтационна фразеология. Очевидно както българските политици, така и българските избиратели все още се нуждаят от ясна идентификация на политическия враг, от категорично разграничаване и zakлеймяване; политическите елити сякаш изпитват неудобство и нужда от оправдаване, ако от време на време пренебрегнат партийната си твърдост и сключат разумен компромис в името на общото благо. Вероятно техните действия са основателни - в рамките на политически процес, доминиран от подобно понятие за политическо, опитът за съвместни действия с политическия противник в името на обща цел е нещо толкова необичайно, че изисква специални обяснения и извинения.

Но нима би могло и да бъде другоаче, след като през втората половина на нашия век българското хуманитарно познание бе здраво пристегнато в обръча на марксизма, политико-теоретичното наследство на човечеството бе обект на особено стриктна цензура, а световният политически опит и история се радваха на равностноно опекунство от страна на историческия материализъм и научния комунизъм? Марксисткото понятие за политическо, чиято същност е тъкмо разбирането на политиката като налагане на частен интерес като всеобщ и като борба за власт и според което държавата е орган за потискане на една класа от друга, нямаше алтернатива в българското културно пространство. Неговият коректив се извеждаше от собствените му теоретични постановки: Вярно е, твърдяха класиците на марксизма-ленинизма, че политиката и държавата са немислими без жестоко потисничество, но тъкмо затова те са обречени да загинат. След социалистическата революция причините за непримиримите противоречия между организираните в класи хора ще бъдат постепенно изкоренени, държавата ще отмре и политиката ще изчезне.

Твърде, твърде малко са днес хората, които вярват в комунистическата утопия. Но отхвърлянето на тази утопия, описваща крайната фаза на марксисткото понятие за политическо,

по никакъв начин не го лишава от валидност. Накратко: отказът на една политическа общност от утопичния проект на комунизма не означава отказ от модерното понятие за политическо в неговия марксистки вариант. Напротив - то продължава да съществува, да задава критериите за анализ, да описва мотивите за политическа дейност и да конструира един цялостен образ на динамиката на политическия процес изобщо. Придържането към него се е превърнало в образец за проникателност и научност, то осигурява на онези, които го споделят, усещането, че са вътре в нещата, че проникват зад кулисите на събитията, че виждат процесите такива, каквито са в действителност, че разобличават скритите намерения, че разкриват задните мисли, че четат между редовете и пр. Цинизмът на това понятие за политическо ни обогатява с безкрайните удоволствия от една конспиративна теория за света и политиката, превръщаща се постепенно в здрав политически разум. В този контекст опитът да се говори от позициите на древното понятие за политическо лесно се неутрализира с обвинения в наивност, в идеализъм, в липса на дълбочина, ако, разбира се, не е отправено дежурното обвинение, че се защитава някакъв частен интерес под прикритието на реториката на общото благо.

Дебатът между привържениците на модерното и древното понятие за политическо е част от един все още незавършил диалог в историята на политическата мисъл. Затова ще се опитам само да добавя няколко аргумента в подкрепа на една от двете страни. Силата на модерното понятие за политическо е в неговата претенция за реалистичност; и все пак то си остава дълбоко нереалистично. Нима са възможни политическа приемственост, икономическо благоденствие и взаимно уважение, ако членовете в една политическа общност наистина се придържат в своето мислене и действие към модерното понятие за политическо? Нима е възможно една държава да оцелее в продължение на векове, ако нейните членове не са готови да действат и дори да се жертват в името на общото благо, което, колкото и абстрактно да изглежда на политичес-

ките реалисти, е тъкмо реалната основа, върху която се крепят държавите и нациите? Нима някой е в състояние дори на теория да изведе и конструира продължително и доброволно човешко съжителство от модерното понятие за политическо?

“Войната е продължение на политиката (респективно икономиката) с други средства” - убедено твърдят неговите последователи. Не е ли по-близо до действителността заключението, че войната означава провал на политиката и представлява най-трагичната илюстрация за неспособността на политиките да се издигнат до древното понятие за политическо? Нима мирът и съгласието, липсата на конфронтация, преодоляването на непримиримите противоречия и отсъствието на възможността за война означават край на политиката? Не е ли по-разумно да заключим, че това е резултат от политиката, за който триумф трябва постоянно да се работи?

Хората просто не живеят така, както внушава мнимият реализъм на модерното понятие, защото никакво човешко обществено не може да съществува съгласно неговите принципи. Неговата валидност е породена от определени кризисни ситуации или от желанието да се предизвикват такива. В този смисъл то е реалистично само дотолкова, доколкото се опира на изключението, а изключителните ситуации в живота на човешките обединения са безспорен факт. И все пак изключенията никога не могат да изместват правилото - те само ни задават фона, на който още по-отчетливо можем да видим, осмислим и оценим правилото. Модерното понятие за политическото само доказва необоримостта на древното.

Убеден съм, че бъдещото развитие на българския политически процес също ще потвърди тази теза. Независимо от своето натрапчиво присъствие модерното понятие за политическо не е пуснало дълбоки корени; то не се е превърнало в безвъпросна и неотделима част от българската култура. Ние, българите, постоянно усещаме, идентифицираме и анализираме политическото противопоставяне като основен проблем на нашия преход. Все повече отслабва и ще отслабва ролята на конфронтационната националистическа, нео- и анти-комунисти-

ческа реторика. В центъра на публичните дебати постепенно започва да се налага темата за ефективността на управлението, а не за политическите любов и омраза.

Днешните управляващи вече разбират колко трудно се оправдава доверието, дадено от избирателите в името на общи цели, за чието постигане са необходими общи усилия; те веднъж завинаги разбраха, че идентифицирането на политическия противник и митичните битки с него са нещо коренно различно от доброто управление на държавата. На опозицията все още ѝ предстои да открие, че заиграването с негативните усещания на хората, непрекъснатото подценяване на постигнатото от политическия опонент и постоянната готовност за антиправителствени изказвания по никакъв начин не убеждават избирателите, че тя ще управлява добре и ще решава по-успешно нашите общи проблеми. Българското гражданство вече не се влияе в омази висока степен от идеологически митове и емоционално противопоставяне. Алтернативите на определена политика трябва да се излагат чрез прагматични предложения и позитивни аргументи. Това неизбежно налага нов тон и нов стил на политическото поведение и поражда нови очаквания и нови критерии за разграничаване на доброто от лошото управление.

Към тези оптимистични тенденции в българския преход трябва да добавим и пълното отхвърляне на модерното понятие за политическо при изграждането на нашия етнически модел. Никой не може да отрече, че по този въпрос българския политически елит и българските граждани безрезервно приемат принципите на съгласуването и толерантността, които са в пълно съзвучие с древното разбиране на политиката. И това е така не защото идеите на Цицерон, Лок и Бърк са до такава степен добре осмислени, умело преподавани и майсторски интерпретирани, че са се превърнали в част от нашата политическа култура, а защото собствената ни история и горчивият исторически опит на Европа и Балканите са ни научили, че нямаме друга алтернатива. Това е най-солидната основа на гражданския мир.

Измежду многото преходи, в които се оказваме въвлечени, бих добавил и още един - прехода от модерното към древното понятие за политическо. Това е преход на равнище политическа култура, в който имаме всички възможности за успех, но никакви гаранции, че ще го постигнем. Сигурен съм обаче в едно: приемането на древното понятие за политическо от всички членове на една политическа общност не е просто една от многото ценности, които могат да бъдат споделяни от живеещи заедно хора. То е фундаментът на самата възможност да се мислят общи ценности. Само в контекста на древното понятие за политическо говоренето за общосподелени социални ценности може да добие и съхрани своя смисъл.

СОЦИАЛНОТО РАВЕНСТВО И ПЪЛНАТА ЗАЕТОСТ КАТО ЦЕЛИ НА ПУБЛИЧНАТА ПОЛИТИКА ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ: БЪЛГАРСКИЯТ СЛУЧАЙ

Д-р Татяна БРАЙКОВА

Да се поставя въпросът за социалните цели в публичната политика на едно общество в период, през който натрупаната инфлация е 219 516%, а животът е поскъпнал 2196⁴³ пъти, на пръв поглед изглежда безсмислено. Подобен извод съдържаша тезата, че социални цели се формулират и се постигат единствено и само в условията на стабилен икономически ръст, който се съпътства от естествено нарастване на трудовите доходи и повишено предлагане на заетост. Вярно е, че икономически ръст от 4% и повече задължително води до подобряване на агрегираното социално благоденствие и се отразява благоприятно на всички социални групи. Абсолютизирането на този факт обаче е свързано с три неверни според нас тези:

1. Че социалната политика следва успешната икономическа политика. В този смисъл тя има подчинено значение и е чист разход, а не инвестиция - следователно се провежда когато е натрупано достатъчно богатство.
2. Че с инструментите на социалната политика не може да се стимулира икономическо оживление.
3. Че подобряването на социалните показатели е възможно единствено при нарастване на общото благосъстояние, ко-

⁴³По данни на Националния статистически институт от м. ноември 1999 г., публикувани във всекидневния печат

ето изключва възможността те да се подобряват за сметка на промяна на участието в разпределението му.

Подкрепата или отхвърлянето на споделените тези е разделителната линия, спрямо която се определя "дясното" и "лявото" мислене в публичната политика. Настоящата статия не се стреми да защити едната или другата страна в идейния спор. Целта ѝ е по-скоро да обясни защо в определени периоди и в определени общества публичната политика се доближава до едно от двете разбирания. Защо в определени периоди горните тези са верни, а в други - не. Защо определени общества като че ли са склонни да приемат горните тези на всяка цена, а други - напротив - да ги отхвърлят пак на всяка цена. Защо определени периоди и някои общества са по-"социални" от други.

* * *

Поставените въпроси са част от проблема за превръщането на ценностите в публична политика. Търсенето на техните отговори не може да заобиколи чисто теоретичния спор за интересите, ценностите и идеите в политическия анализ.

Традиционно политиката се свързва със социалните интереси и се анализира като превърната форма на определен партикуларен или класов интерес. Пред обяснителните възможности на интересите има няколко нерешими препятствия:

1. Всяка позиция в публичната политика комбинира няколко интереса: социалния интерес на групата, която стои зад политическия актьор; институционални интерес, свързан със запазването на самата позиция, корпоративния интерес на политическите актьори; личните интереси на тези, които персонализират позицията. Тези толкова различни интереси по-скоро си противоречат, отколкото се допълват, още по-малко следват един от друг.

2. В тази верига от интереси социалният интерес като че ли е най-отдалечен. От тази гледна точка при толкова опосредствани тълкувания на интересите не е ясно как изобщо са

възможни политически решения за регламентация и защита на доходите например.

3. Социалният интерес не може да обясни съществуването и политическото влияние на социално несъвместими коалиции. И през 1979-а, и през 1985 г. Консервативната партия на Великобритания начело с Маргарет Тачър печели изборите, подкрепена от традиционните си елкторати, но и от "ниските" слоеве на работническата класа⁴⁴. Това е подкрепа не за социални интереси, а за политически практики. Работническата класа реагира на обещаното запазване на работните места независимо от силното ограничаване на социалните придобивки, съкращаването на публичния сектор и оттеглянето на държавата от регулацията на доходите, както и от пълното прекъсване на традицията на корпоративната политика.

4. Всъщност, ако в политическия анализ интересите отстъпват на ценностите, а класовият подход - на стратификационния, то е най-вече заради естествените процеси на трансформация на характерната за индустриалния капитализъм основна разделителна линия. В резултат на тази трансформация вътрешното структуриране на работническата класа става далеч по-важно от структурирането труд/капитал. Разслоението вътре в класата се превръща в по-важния фактор за политическото поведение.

Замаяната на интересите с ценностите като че ли решава тези проблеми. Ценността в някаква степен преодолява пряката връзка между индивидуалната социална позиция и политическото поведение чрез опосредстващата функция на културно обусловеното възприемане на идеите. Така реално съществуващата близост на позициите на Новата десница и на Демократическия социализъм по отношение на Средния път на Кейнс⁴⁵ става и логически обяснима.

Реалните процеси в модерните общества след средата на 70-те години засилват ограничаването на обяснителните въз-

⁴⁴George V., Miller S., Social Policy towards 2000: squaring the welfare circle, Routledge, 1994

⁴⁵George V., Wilding P. Welfare and Ideology. Harvester/Wheatsheaf, 1994

можности на социалните интереси. Опитът за деидеологизация на политиката и приближаването ѝ до експертна дейност за оценка на ефективността на политическите практики променя и политическия анализ. Той не само че ограничава обяснителните възможности на интересите, но отива още по-далеч, като изоставя ценностите в полза на идейно "необременено" политическо управление.

Между социални интереси, ценности и политически практики според нас съществува както логическа, така и емпирично установима връзка. Ценностите се възприемат, като се пречупват и през индивидуалното социално положение, а подкрепата за политическите практики не е рационален акт, а реакция на усвоените ценности. В този смисъл социалните ценности в нашия анализ се операционализират не чрез обективните интереси на широките социални слоеве - подход, който ни се струва неоправдан, а чрез управленските практики, които ограничават свободната конкуренция и поддържат общността. Така социалните ценности не съдържат идеята за налагането на определени партикуларни, макар и широки, интереси над други. При този подход те се отнасят към общността и нейното управление и възпроизводство. Социалните ценности са антипод на индивидуалните ценности. Утвърждаването им не означава налагането на едни интереси над други, а само възприемането на определен начин на политическо управление, който засилва значението на общността, представена и олицетворена в един център. Приемането на тази теза има няколко съществени следствия:

1. Разбрани по този начин, социалните ценности не са монопол на лявото политическо мислене и поведение. Те подлежат и на дясно тълкуване и могат да определят и дясното политическо поведение.

Свързването на лявото политическо мислене със социалните ценности е наследство от времето на индустриалния капитализъм и първоначалното оформяне на модерните политически партии, когато те поемат представителството на социалните интереси и в повечето европейски страни пренасят

в политиката основната социална разделителна линия труд/капитал. Усложняването на социалната стратификация, най-вече вътрешното разслоение сред социалната група на труда, променя пряката връзка между социални интереси и политическо представителство.

Тази връзка в американското общество никога не е съществувала⁴⁶. Поради множество причини, между които най-важната вероятно е ранната политическа модернизация, социалната разделителна линия отстъпва място на регионални, етнически и др. противопоставяния, които са имали много по-важно значение в северноамериканската публична политика.

Лявото политическо мислене е естествено свързано със социалните ценности. Според израза на Клаус Офе ("Disorganized Capitalism") капиталът създава индивид, трудът създава общност. Дори ако следваме марксистката обяснителна парадигма обаче, трябва да признаем, че капиталът в определени периоди от своето развитие също се нуждае от общност. Така е по времето на индустриалния капитализъм, когато държавата организира пенсионното осигуряване и освобождава работодателите от грижата за остарелите работници, като намалява по този начин преките разходи за труд. Така е след Голямата депресия, когато социалната политика на модерната държава се превръща в подкрепа за националния капитал.

2. Ако в социалните ценности не партикуларният интерес, а общността е водещото начало, то тогава те не разделят, а по-скоро обединяват. Възприемането на социалните ценности означава отказ от партикуларни интереси и защита на политически практики, които ги примиряват.

3. Всъщност ако социалните ценности предизвикват съпротива и отрицание, то е заради необходимостта от признаването на легитимен център, който да представлява общността, да тълкува нейния интерес и да внася порядък в партикуларните интереси. Защитата на социалните ценности пред-

⁴⁶ Amenta E., Skocpol T., Taking Exception. Explaining the Distinctiveness of American Public Policies in the Last Century, in Castet F.G. (ed.), The comparative history of public policy, Basil Blackwell Ltd, 1989, p. 294

полага защита на външната намеса в естествения ред на обществените структури и процеси. Най-ревностният модерен противник на социалните ценности - Фридрих фон Хайек, ги отхвърля, защото смята, че не е възможно съгласие за крайните цели, нито пък въвеждането на някакъв план в спонтания обществен ред.⁴⁷ За него общността се поддържа от морала и традиционните ценности, които са част от индивидуалния мир и чието поддържане не предполага съществуването на овластен център.

Въвеждането на социалните ценности в публичната политика означава, че се възприемат политически практики, които на политическо равнище поддържат общността сплотеност. Социалните ценности се операционализират в множество политически практики. Високите трудови доходи, публичният сектор в заетостта и универсалното социално осигуряване са политически инструменти, които поддържат общността сплотеност и въвеждат особен, различен от производния на свободната пазарна конкуренция, ред в обществото. Общото между тях е в нарушаването на пазарната рационалност, а не в самата намеса. Индивидуалните ценности "раздават" политически практики, които поддържат свободната конкуренция и свободния договор. Принципно противопоставяне между социалните и индивидуалните ценности в публичната политика се превръща в принципно противопоставяне между "намеса" и "ненамеса". Модерното развитие е трансформирало това противопоставяне в "максимална" и "минимална" намеса. В първия случай намесата е насочена към обществото и неговата социална структура. Тя по-скоро цели подобряването на социалните показатели и оптимизира разпределението на икономическото нарастване. Целта е социалният оптимум. Във втория случай намесата е насочена към икономиката. В този случай тя по-скоро освобождава пазарните сили и създава условия за по-добро икономическо представяне. Цел-

та е икономическия оптимум. Това е противопоставянето между нелибералното и либералното управление, между управлението, което следва социалните ценности, и това, което следва индивидуалните.

Не може да се даде отговор на въпроса кой от двата типа намеса е по-добър, защото самият въпрос е неправилен. Между двата типа намеса има огромна разлика, защото политиката въздейства на обществото по различен начин. Има, обаче, и много общо, защото и в двата случая става дума за рационално управление на обществото. Чрез социална политика и постигане на социални цели се управлява толкова добре, колкото и чрез икономическа политика. Швеция е обществото, което поне до средата на 70-те години емпирично потвърждава горната теза. Социалната политика там и тогава подкрепя вътрешния капитал и доброто му представяне.

Чрез инструментите на социалната политика е възможно да се въздейства и да се рационализира структурата на икономиката. През 30-те години в Швеция се възприема принципът на "солидарната заплата", според който заплата в един отрасъл не може да бъде по-ниска от заплата в най-рентабилното предприятие. Това решение, взето след централно споразумение с работническите профсъюзи, води до действителна структурна реформа на икономиката и се отразява благоприятно на икономическото нарастване.⁴⁸ То води и до покачване на безработицата, на което държавата реагира с активна намеса на пазара на труда.

В подкрепа на тезата, че социалната политика е рационално управление, е и примерът на Германия. До средата на 70-те години икономическите и социалните цели се поддържат чрез политическа намеса, без да влизат в противоречие помежду си.⁴⁹ Този факт е резултат от дезагрегирания процес

⁴⁷Hayek F. A., *La présomption fatale: les erreurs*, trad. de l'allemand, Payot, 1985

⁴⁸Thelborn G., "Pillarization" and "Popular Movement". Two Variants of Welfare State Capitalism: the Netherlands and the Sweden, in Castles F.G. (ed.), op. cit., 1989

⁴⁹Schmidt M.G., *Learning from Catastrophes: West Germany's Public Policy*, in Castles F.G. (ed.), op. cit

на формулиране на публичната политика и присъствието на силни независими актьори както в сектора на финансовата, така и в сектора на социалната политика.

От своя страна управлението, което се изразява в социална намеса и следва по-скоро социалните ценности, е поне два вида. Горните два примера са тяхната реална проява. Социалните цели, вплетени в публичната политика на Швеция, променят обществото и социалните му структури. Тези на публичната политика на Германия само поддържат социалния ред. Това е различието между социалдемократическото и консервативното тълкуване на социалните ценности. В първия случай социалното равенство е цел на публичната политика, а пълната заетост се поддържа независимо от икономическата ефективност и икономическата инфлация. Във втория социалното равенство не съществува като цел на публичната политика, а пълната заетост е част от макроикономическата политика на ниска инфлация и висока ефективност.

* * *

Въвеждането на социалните ценности в публичната политика е процес, който не може нормативно да бъде отхвърлен или приет. Той естествено протича, когато са налице благоприятни условия за това. Всяко политическо решение в голяма степен е предопределено от множество фактори, които ограничават политическия избор. Опитът на западните общества показва, че превръщането на социалните ценности в политика се поддържа от няколко основни фактора:

1. Присъствие на ясна социалдемократия в политическия живот на страната, която приема либералните принципи на пазарната икономика и необходимостта от коригирането им чрез внасянето на механизми за поддържане на социалната справедливост и социалната солидарност. Влиянието на друг тип леви политически организации, които защитават социално-групови интереси, по-скоро пречат за влизането на социалните ценности в модерната политиката. Този фактор има

и чисто поведенческо измерение. Социалдемократията няма сериозен конкурент в лявото политическо пространство. В същото време тя е отворена за всякакъв вид коалиции.

Факторът "социалдемократия" оказва влияние за оформянето на профила на публичната политика в Швеция. Това става през 30-те години и процесът постъпателно се развива до началото на 70-те. В този профил постигането на социалните цели се поддържа на всяка цена.⁵⁰ Поради успешното представяне на вътрешния капитал те не влизат в противоречие с икономическите цели. През целия период обаче именно социалните цели са водещи в профила на публичната политика.

2. Влиянието на широки народни коалиции, народни партии или народни движения силно стимулира развитието на социалната намеса, защото социалните ценности поддържат съществуването им и вложената в тях общност на различни социални интереси. Широка народна коалиция (Социалдемократическа партия - Аграрна партия) е в основата на създаването на универсалната шведска социална държава. Народни движения очертават траекторията в развитието на социалната политика на Холандия, която, макар и много различна по форма, е не по-малко щедрa от шведската.⁵¹ Народни партии очертават профила на публичната политика на Германия, където социални и икономически цели (поне до средата на 70-те години) са в очевидно равновесие.

3. Присъствието на влиятелни корпоративни актьори в процеса на формулиране на политиката поддържа превръщането на социалните ценности в политика. Корпоративният модел на политическо взаимодействие променя цялостно траекторията в развитието на публичната политика на Великобритания след Втората световна война и води до възприемането на универсална социална намеса.⁵² До реформите на Та-

⁵⁰Stephens J. D., The Scandinavian Welfare States: Achievements, Crisis and Prospects, in Esping-Andersen G. (ed.), Welfare State in Transition. National Adaptation in Global Economies, SAGE Publication, 1996.

⁵¹Schmidt M.G., op. cit

⁵²Perry R., United Kingdom, in Flora P.(ed.), Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II, Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1986, vol. 2

чър влиянието на социалните интереси върху публичната политика се гарантира не само чрез институционализираното договаряне с профсъюзите, но и пряко - чрез Лейбъристката партия. В Германия влиянието на профсъюзите е ограничено в рамките на социалната политика, чрез което мрежите, в които се създават икономическата и финансовата политика, остават свободни от корпоративен натиск.

4. Силни дезинтеграционни процеси в обществото стимулират влизането на социалните ценности в политиката. Големият тласък в модерната социална намеса е предизвикан от Голямата депресия в края на 20-те години, когато широки социални слоеве икономически се маргинализират, и след това - от Втората световна война, когато икономическата маргинализация се усложнява и от унищожената ресурсна база.

5. Влиянието на идеите чрез държавната администрация и политическата класа е фактор, чието значение проличава както при масовото навлизане на социалните ценности в политиката през 30-те години и след Втората световна война, така и при "излизането" им оттам в края на 70-те и особено през 80-те години. Идеите и политическите практики на лорд Беверидж и на Кейнс се превръщат в политика по-скоро заради опита за рационализация на държавното управление, а не като отговор на някакъв политически натиск. По същия начин идеите на неолИБерализма навлизат в държавното управление не само чрез смяната на политическата власт (случаят на Великобритания), но и благодарение на смяната на поколенията в държавната администрация (случаят на Франция).⁵³

6. Процесите в пазарната среда и "предопределената" свобода на националната държава да се намесва в икономиката и обществото е факторът, който според нас поддържа влиянието на вътрешните политически фактори. Социалните ценности в политиката и съответстващите им политически практики са допустими в условията на икономическия протекционизъм и на свободната търговия, но не и в условията на международно-

ден златен стандарт и след това - на глобална икономика. В първите два случая социалната намеса се превръща в подкрепа за вътрешния капитал, във вторите два - напротив - тя понижава конкурентноспособността му.

7. "Политическият пазар", демократичната електорална процедура стимулира нарастването на социалните разходи, но не и възприемането на активна намеса в социалната структура на обществото. В този смисъл демокрацията не е решаващ фактор за възприемането на социалните политически цели, но влияе в тази посока, защото чрез нея политиката се превръща в масово взаимодействие и зависи от масовите интереси.

8. Съществуването на силна държавна бюрокрация стимулира възприемането на политически практики, които поддържат общността и нейните овластени структури. Ранната бюрократизация определя траекторията в развитието на публичната политика в Германия.⁵⁴ Същият фактор оказва влияние и върху оформянето на универсалната социална политика във Великобритания.

9. Институционалната и поведенческата способност за поддържане на политически консенсус е съществен фактор за превръщането на социалните ценности в публична политика. Значението му проличава в анализа на историята на социалната политика на Германия и Великобритания. В първия случай социалната пазарна икономика става възможна благодарение на съгласието на основните политически партии за нейните цели. Независимо от доста изразените разлики по отношение на предпочитаните политически практики нито една от партиите не е оспорвала необходимостта от поддържането на възприети социален модел.⁵⁵ Реформата в социалната политика на Великобритания от своя страна е иници-

⁵⁴ Alber J., Germany, in Flora P. (ed.), op. cit., vol. 2

⁵⁵ Alber J., The West German state in transition, in Morris R. (ed.), Testing the Limits of Social Welfare: International perspectives on policy changes in nine country, Hanover and London, University Press of New England, 1988

⁵³ Jobert B., (ed.), Le tournant neolibéral en Europe, L'Harmattan, Paris, 1994

ирана от управленци и е проведена от лейбъристка правителство, но никога, до средата 70-те години, не е оспорвана от Консервативната партия.⁵⁶

10. Моделът на политическо взаимодействие в голяма степен определя възможностите за възприемане на социалните цели. Плуралистичният модел създава неограничен достъп до политиката и я прави податлива на всякакви партикуларни интереси. Този модел на политическо взаимодействие (сучаят на САЩ) стимулира социалната политика, но по-скоро в нейния неинституционализиран либерален вариант. Най-благоприятен от гледна точка на социалната намеса изглежда корпоративният модел на политическо взаимодействие (Великобритания в периода 1945 - 1979 г. и Швеция). Той урежда представителството на социалните интереси на национално равнище и гарантира постигането на съгласието между социалните партньори и държавата. Превръщането на социалните ценности в политика е затруднено и в случаите, когато публичната политика се оформя в независещи една от друга политически мрежи. Тогава социалните интереси са с очертани сфери на влияние и влияят само на секторните политики.

Качественият анализ, който се опитахме да предложим, трудно може да се справи с проблема за йерархизацията на значението на факторите. Струва ни се обаче, че две основни тези следва да бъдат защитени:

Първо, самите фактори са взаимнообвързани. Ранната бюрократизация и оформянето на влиятелна група на държавните служители ограничават възможностите за появата на плуралистичен модел на политическо взаимодействие. По същия начин влиятелната социалдемократия поддържа по-скоро възприемането на корпоративен модел на политическо взаимодействие.

Второ, струва ни се, че един сред изброените фактори в най-голяма степен ограничава или стимулира въвеждането на

социалните ценности в публичната политика и това са процесите в наднационалната пазарна среда. 90-те години на XX век, които бележат началото на глобалния капитализъм, в най-малка степен стимулират влизането на социалните ценности в управлението на националните общества. Публичната политика се характеризира по-скоро с въздържане на намеса от страна на държавата, а самата намеса в никакъв случай не е социална. Социалните разходи, които се емпиричната проява на социалната политика, по-скоро затрудняват гъвкавостта и конкурентността на вътрешния капитал.

Обществата от Средна и Източна България, които през 90-те години адаптират обществените си структури към глобалния пазар, са далеч по-радикални в ограничаването на социалната намеса в сравнение със страните от Западна Европа. В първия случай процесите на адаптация протичат в условията на пълно разграждане на съществуващите обществени структури, в условията на социална революция, в която няма социален конфликт. Във втория адаптацията се съобразява със съществуващите структури и наследените интереси.

Българският случай

През 90-те години българското общество изглежда в голяма степен неуправлявано. Изключение правят периодите 1995-1996 г. и след 1997-а, когато управляват мажоритарни правителства, в първия случай - на Социалистическата партия, а във втория - на коалицията Обединени демократични сили (ОДС). Тогава все пак има някакво съответствие между отделните показатели, което говори за наличието на политическа стратегия за управление. И в двата случая обаче публичната политика не съдържа социални цели. В първия политиката стимулира икономическия ръст чрез директна намеса в икономиката, а на социалните цели се гледа като на очакван резултат от икономическото оживление. Във втория формулираните социални цели засягат само част от населението и нямат отношение към цялото общество.

⁵⁶Dunleavy P., The United Kingdom: Paradoxes of an Ungrounded Statismе, in Castles F.G. (ed.), op. cit., p-p 242-292

През 90-те години **брутният вътрешен продукт** поддържа тенденция към непрекъснат спад. Индексът на физическия му обем през 1998 г. (при база 1990=100) е 75,9.⁵⁷ Ръст спрямо предходната година е отбелязан през 1994 г. (101,8 при база 1993=100), през 1995 г., (102,9 при база 1994=100) и през 1998 г. (103,5 при база 1997=100). Това обаче не компенсира спада спрямо 1990 г. Средногодишният темп на нарастване за периода 1995-1998 г. е -3,6 и е по-нисък в сравнение с всички страни от Източна и Средна Европа.

През периода 1990-1998 г. се оформя трайна тенденция към свиване на **инвестиционната активност** на стопанските субекти. Изключения се наблюдават пред 1992 и 1994 г., когато е регистриран ръст на извършените разходи за придобиване на материални дълготрайни активи, което съпада с реституирането на обекти, по-големи вложения в енергетиката и с оживление във финансово-кредитната и застрахователната дейност. Между измененията в брутния вътрешен продукт и в инвестициите не се наблюдава статистически значима зависимост през периода 1990-1998 г.

Инфлацията бележи изключително висок ръст през 1991 г. (437% спрямо предходната година), през 1996 г. (310,8%) и през 1997 г. (578,6%). Най-ниските стойности са регистрирани през 1995 г. (32,9%) и през 1998 г. (1%). Въведеният през 1997 г. валутен съвет е основна предпоставка за ниското равнище на инфлацията през 1998 г., постигната най-вече чрез спирането на обезценката на националната валута с фиксирането на курса на лева спрямо германската марка. Антиинфлационно влияние оказва и ниското вътрешно потребление. Обратно влияние върху инфлацията оказват някои стоки и услуги, чиито цени се определят от държавата и общините (т. нар. административни цени) - на транспорта и съобщенията, дървата, въглищата, централното отопление и топлата вода, наема за жилища, таксите за вода и смет, за дет-

ските градини и яслите, електрическата енергия.

Ограничаването на публичната собственост е процес, чиито резултати могат противоречиво да бъдат тълкувани. През 1998 г. частният сектор произвежда 63,7% от общата добавена стойност. През 1991 г. този дял е само 17%. Очевидният ръст обаче се дължи и на спирането на голяма част от предприятията.

Трудовите доходи поддържат равнища далеч под тези от 1990 г. Въпреки ръста от 1998-а спрямо 1997 г. реалният доход на лице от домакинството е само 60,9% от равнището през 1992-а. Средномесечната заплата през 1998 г. е със 17,7% по-ниска от тази през 1995 г. В същото време се очертават тенденции, които са по-скоро продукт на управлението, а не на естествените процеси, свързани с икономическия спад. Структурата на брутната добавена стойност показва, че се увеличава дялът на трудовите доходи за сметка на доходите от капитали. Увеличеният относителен дял на трудовите доходи не е предизвикан от съответното нарастване на производствената активност. Средногодишната работна заплата през 1998 г. е с близо 25% по-висока от тази през 1997 г., а реалното увеличение на брутната добавена стойност за икономиката като цяло е 1,8%. Това съотношение се отразява неблагоприятно на възможностите за реализация на националната продукция.

За периода 1991-1998 г. се открива положителна зависимост между темповете на инфлация и заплатите в общественния сектор.

Социалните трансфери бележат значителен спад след 1995 г. Минималната социална пенсия (в реално изражение) през 1997 г. е 52% спрямо 1995 г., а през 1998 г. - 71,2%. Реализираният ръст през 1998-а спрямо 1997 г. е 136,5%. Средната пенсия (в реално изражение) през 1998-а е само 83,1% от тази през 1995 г., но 141,9% в сравнение с 1997 г. Средната пенсия като относителен дял от средната работна заплата в общественния сектор поддържа тенденцията на спад спрямо 1995 г. През 1995-а тя е около 32%, през 1998-а - око-

⁵⁷ Използваните в статията данни са цитирани по "България '98. Социално-икономическо развитие", Национален статистически институт, София 1999 г.

ло 29%.

Структурата на социалните трансфери в периода 1995-1998 г. се променя така, че силно намаляват паричните трансфери за отглеждане на малки деца и месечните добавки за деца, средствата от фонд "Професионална квалификация и безработица" поддържат приблизително едни и същи равнища и силно се увеличават социалните помощи.

Делът на социалните трансфери в разходите на консолидирания държавен бюджет расте: от 5,9% през 1995 г. на 6,8% през 1998 г. В реално изражение този дял спада, като социалните трансфери през 1998 г. са около 80% спрямо тези през 1995 г.

Реалният размер на спестяванията на населението в края на 1998 г. е 22,4% от равнището им в края на 1995 г. Ръстът спрямо 1997-а е 7,5%. За периода 1995-1998 г. номиналният им размер силно нараства, което се дължи на високата инфлация през 1997 г. и на натрупаните лихви, а не на увеличениите възможности доходите да се спестяват.

Относителният дял на данъците и таксите в разходите на лице от домакинството сподат. През 1992 г. те са 8,6%, през 1997 г. спадат на 6,6%, а през 1998 г. - на 5,2%.

Безработицата поддържа високи равнища. През 1995 г. тя е 14,7%, а през 1998 г. - 16,0%.

На фона на тези данни българското общество остава относително социално равно. Коэффициентът на Джини, който през 1992 г. е 0,306, леко се увеличава през 1995 г., след което отново спада, като през 1998 г. е 0,321. Отношението между доходите на най-богатите 10% и най-бедните 10% от лицата в домакинствата е нараснало за периода 1992-1997 г. от 7,7 пъти на 10,2 пъти. През 1998-а е отбелязан спад и това съотношение е 9,3 пъти

През 1995 г., когато управлява мажоритарно правителство на БСП, трудовите доходи и социалните трансфери продължават негативната тенденция от началото на 90-те години. Реализиран е известен спад на безработицата, задържа-

на е инфлацията и е отбелязан незначителен ръст в доходното неравенство. Чрез активна индустриална политика е постигнат определен ръст в брутния вътрешен продукт. Тази политика, която може да бъде определена като ляв кейнсианизъм, се изчерпва много бързо не само - дори не преди всичко - поради политически причини или заради престъпността и корупцията. В резултат на променената глобална пазарна среда, на съществуващите бариери пред българското присъствие на международните пазари, както и заради пазарната неконкурентоспособност на националната икономика активната намеса в индустрията води до натрупването на огромен вътрешен дълг, което само засилва икономическата криза.

Дори и в този период, в който управлява партия, близка към този момент до идеологията на демократичния социализъм от 60-те и 70-те години, социалното равенство не е цел на публичната политика. Нещо повече - това е периодът, през който доходното неравенство е относително най-силно изразено. Пълната заетост също не се подкрепя с политически мерки, защото намесата на пазара продължава да се изразява предимно в осигурителни плащания. На социалните цели се гледа като на резултат от управлението чрез намеса в икономиката.

Голямата социална реформа е свързана със създаването на автономен фонд "Обществено осигуряване" и системата за задължителното обществено осигуряване. Възприетата система предлага минимално и в голяма степен равно поддържане на доходите на носителите на осигурителни права. Осигурителната система се финансира почти изцяло от вноски на работодателя и е силно зависима от изпълнителната власт. Възприет е принципът на представителството на социалните интереси в управлението на системата.

Периодът след 1997 г., през който управлява народна партия с идеология, близка до тази на немските християндемократи, превръща в основна цел на публичната политика ниската инфлация. Публичната политика се изразява преди всичко

във въздържане от намеса. Повишеното социално равенство е естествен резултат, а не цел на намесата в структурите на обществото. Ръстът му след 1995 г. е следствие от политическата стратегия за поддържане на ниска инфлация, постигана не чрез икономически ръст, а чрез ниско потребление и монетарни практики.

Безработицата е висока и се стреми към оптимални от гледна точка на инфлационния натиск равнища. През 1998 г. е отбелязан известен икономически ръст. В същото време трудовете доходи растат по-бързо от производителността. Тази тенденция е силно изразена в бюджетния сектор, където заплатите са обект на тристранно договаряне.

През този период се извършва и изключително радикална социална реформа, която институционализира всички социалнополитически програми. Те са организирани така, че да не създават инфлационен натиск и - макар и на едно минимално равнище - да гарантират основните социални и социалноосигурителни права. Социалните фондове са силно зависими от изпълнителната власт. В същото време е спазен възприетият в предишни периоди принцип на представителство на интересите в управлението и контрола върху социалнополитическите системи.

И през двата периода намесата преобладава над ненамесата. Либералните политически стратегии на управление отстъпват пред консервативните и чрез тях в обществото се въвежда нов ред - икономически, финансов, социален. Социалните цели, макар и в техния консервативен вариант, присъстват в много по-голяма степен в публичната политика през втория анализиран период. Ако и през двата периода целите на социалното равенство и пълната заетост не се въвеждат в публичната политика, то е, защото не съществуват благоприятни политически, икономически и глобални фактори за това.

1. Не би било пресилено, ако кажем, че в българското политическо общество социалдемократията не е представена. Присъствието на множество леви партии със собствени очер-

тани електорати е най-сериозното доказателство в това отношение. Социалдемократическите партии като правило са сами в лявото политическо пространство.⁵⁸ Те, за разлика от социалистическите партии, които откриваме в Европейския юг, не делат левия електорат с комунистически или други политически организации, а имат подкрепата както на средните социални слоеве, така и на всички групи сред работническата класа. Тази разнородна, но за сметка на това широка социална база е едновременно причина и следствие на социалдемократическата ценностна система, която преодолява партикуларните интереси и утвърждава ценностите на социалната солидарност.

Анализите, които обясняват проблемите пред българската социалдемократия с поведенчески фактори, по наше мнение са силно преувеличени. Налице е един обективен факт, който често се пренебрегва заради целите на политическото инженерство. Социалдемократическите ценности не създават в актуалното българско общество единен широк електорат. Никакви данни не потвърждават широко експонираната теза, че електоратът на Българската социалистическа партия (БСП) и на Българската евролевица (БЕЛ) е един и същ. Точно обратното, той е културно сегрегиран и се възпроизвежда като такъв.

2. В българското общество не се появяват и широки коалиции или движения, структурирани около подкрепата за социалните ценности и идеи. Единствената идея, която в началото на прехода преодолява партикуларните интереси, е антикомунизмът. Тази идея обаче като правило е свързана с отричане на практиките на държавния социализъм, на държавната намеса и държавното предлагане на социални трансфери и услуги. Освен това като всяка негативна ценност тя не се трансформира в публична политика.

3. Третият фактор, който е във връзка с навлизането на социалните ценности в публичната политика - присъствието

⁵⁸Maravall J., *Socialists in Europe*. Barcelona, ICPS, 1991

на влиятелни корпоративни актьори в процеса на формулиране на социалната политика или на нейна подсфера, в българския случай има специфичен ефект. На практика той не води до възприемането на социални политически практики, а по-скоро легитимира предлаганите от изпълнителната власт политически инструменти.

Двете официално признати профсъюзни организации - КНСБ и Конфедерацията на труда "Подкрепа", участват във формулирането на политиката на доходите, както и в управлението на основните социалнополитически програми и фондове. Нормативно признатите права им осигуряват изключителни позиции във формулирането на социалната политика на макроравнище и оттук - във формулирането на макроикономическите параметри. Реалното им влияние обаче е далеч по-ограничено по няколко причини. От една страна, макроикономиката и социалната политика в българския случай са йерархизирани. Социалната политика е възможна единствено в рамките на зададените макроикономически параметри. Това в никакъв случай не е специфичен български избор. Тази практика се установява в западните общества през 80-те години и се разпространява в Средна и Източна Европа след пазарния преход там и естествено ограничава влиянието на професионалните организации в публичната политика. Проблемът в България е друг и той е свързан с факта, че възприемането на силно рестриктивни и изключително централизирани социалнополитически практики, които ограничават влиянието на корпоративните организации, става с участието на профсъюзите.

Самите профсъюзи се стремят да се съобразяват с приоритетите на ниската инфлация, постигана чрез финансова стабилизация и ограничено потребление. Подобно "несиндикално" поведение не може да бъде обяснено единствено с проникването на неолибералните идеи и сред профсъюзните елити. Профсъюзите в България "разменят" в диалога с държавата собствената си легитимност, а не социалните интереси, които представляват. В този смисъл през 90-те години в Бълга-

рия профсъюзите не са корпоративни организации, а политически актьори със запазени позиции в определени политически мрежи. Самият преход ограничава влиянието на профсъюзите независимо от институционализацията на тристранното сътрудничество. Основен проблем на диалога досега е социалният мир, а не политиката. В крайна сметка профсъюзите разменят политическата си легитимност срещу социалния мир, а не срещу определена политика, която би могла да ги легитимира в публичното пространство като корпоративни организации.

4. През 90-те години българското общество е подложено на тотална структурна реформа, но това са революционни промени, които не са предизвикани, а не са и съпроводени от значим социален конфликт или противопоставяне. Обществената трансформация засяга интересите на ограничени кръг хора, свързани с бившите структури на властта, и е по-скоро масово подкрепена. Това състояние на обществените нагласи се засилва и от факта, че двата големи тласъка на пазарната реформа - 1991 година, когато се либерализират цените, и 1997-а, когато започва ускореният преход във всички обществени сфери, се предшества от тотален провал на управлението, които въвеждат и поддържат активна намеса.

Освен това трансформацията на българското общество започва не защото обществените връзки са разстроени, а заради глобалните промени и вътрешния им отзвук. Организиращата намеса на властта няма за цел да се справи с някакво дезинтегрирано общество, а да трансформира съществуващото. Затова преходът в българското общество стимулира намесата по принцип, а не задължително намесата със социални цели.

Процесът на пазарна трансформация създава социални проблеми, от една страна, защото разрушава съществуващите механизми за формиране на индивидуалното благосъстояние, от друга - защото подобно на всеки обществен процес създава губещи и печеливши социални групи. Намесата в социалната структура на обществото се стимулира от необходимостта да се компенсират губещите социални групи. Ускоряването на об-

шествения преход засилва и необходимостта от социална намеса. Тази необходимост би могла да бъде компенсирана от успешно функциониращ вътрешен пазар, който създава достатъчно работни места и високи трудови доходи.

5. През 90-те години държавната администрация има ограничено влияние върху процеса на създаване на публичната политика, което е резултат от ниската степен на професионализация на тази група. Нейното рекрутиране (поне до приемането на Закона за държавния служител през 1998 г.) зависи от лоялността към партията на власт. Затова държавната администрация по-скоро е продължение на партийната власт и пренася представите на управляващите за това как трябва да се управлява. До 1998 г. тя не е самостоятелна професионална група, чрез която в политическата мрежа могат да влязат особени ценности и идеи.

Професионализацията на държавната администрация и гаранциите срещу зависимостта ѝ от управляващата партия, дадени от новата нормативна база, променят позицията ѝ в обществото. Как занаяпрд тя ще влияе върху публичната политика зависи преди всичко от обучението ѝ. Влиянието на европейските институции върху процесите на реформа в държавната администрация дават основание за тезата, че държавните служители ще възприемат и защитават по-скоро индивидуалните ценности и идеите за въздържане от активна намеса в социалната структура на обществото.

Групата на политиците в българското общество няма единна ценностна система, но това, което ги обединява, е желанието за пълно скъсване с практиките на държавния социализъм. В средите на политиците от БСП се забелязва подкрепа за активна политика, за стратегии, които биха могли да бъдат определени като ляв кейнсианизъм, но не и за социални цели като пълна заетост или социално равенство. С новото поколение политици в публичната политика на България влизат политическите идеологии на 90-те години, които и в левия, и в десния си вариант възприемат идеята за конкурентния пазар като основен двигател на социалния прогрес. Тази тен-

денция ще се засилва с подмяната на поколенията в групата на политиците.

Образователната система и масовото навлизане в нея на идеите на пазарния либерализъм и на конкурентното общество са основният механизъм за ограничаване на влиянието на социалните ценности в българското общество. Бързата смяна на идеите в образованието е процес, в голяма степен стимулиран отвън, но той има и своите вътрешни подбуди. Българската интелигенция е групата, която най-радикално се разграничава от съществуващите до края на 80-те години политически практики и в същото време все още запазва нормативното си отношение към обществените процеси, заради което е склонна да формулира "правилно развитие" и "правилен избор".

6. По наше мнение глобализацията на пазарната среда и свързаните с нея ограничени възможности на националната държава да се намесва в икономиката и обществото са факторът, който в най-голяма степен определя вътрешния политически избор за ограничена намеса в социалната структура на обществото. Адаптацията на националните общества към глобалните процеси в западните общества протича при запазване институционалната традиция на модерната държавност, както и на разпределените позиции в политическите мрежи. Националната държава ограничава намесата си в икономиката и обществото, но това не води до преодоляването на политически практики, които са се превърнали в структурен елемент на конкретното общество. Примерът с държавното здравеопазване на Великобритания (National Health Service) е класически в това отношение.

В българското общество адаптацията към глобалната среда протича под формата на пълно разрушаване на съществуващата институционална традиция. Реформата в обществените структури е по-радикална и в голяма степен директно предопределена от глобалния капитализъм, който поощрява възприемането на политически стратегии на ненамеса.

7. Политическата модернизация на българското общество

и оформянето на демократичните политически институции е може би най-силният фактор, който подкрепя влизането на социалните ценности в публичната политика. Влиянието на този фактор се засилва от перспективата на присъединяването към Европейския съюз и създаването на българските аналози на европейските институции, гарантиращи социалните права. В някаква степен тези институции се пренасят изкуствено, без да са налице вътре в обществото достатъчно основания за съществуването им. Институционализацията на трстранното сътрудничество, извършена още с първите промени на Кодекса на труда през 1991 г., е по-скоро отзвук на възприетите европейски практики, отколкото институционален елемент в процеса на създаване на публичната политика в българското общество. По същия начин в периода 1998 - 1999 г. се институционализират основните европейски социалнополитически програми. Архитектурата им е такава, че държавата в максимална степен ограничава финансовото си участие в тях, като в максимална степен запазва и контрола си върху тях. Показателно е обаче, че колкото и минимална да е пряката намеса, в българското общество се създават европейски социалнополитически институции, а не се възприемат останалите принципи на северноамериканската социална политика. В този смисъл в българското общество се "борят" два фактора с противоположно значение. Глобалният капитализъм стимулира североамериканските практики на въздържане от намеса, още повече на въздържане от институционализация на тази намеса. Приобщаването към Европейския съюз - напротив - стимулира институционализацията на социалните права. Резултатът е възприемането на консервативното тълкуване на социалните права, в резултат на което се институционализират прераспределението от заетото към незаетото население, а незаетите слоеве се приобщават към икономическото нарастване. Тази политическа стратегия обаче предполага мерки за поддържане на заетостта и на високи трудови доходи. Без тях възприетите социалнополитически институции създават повече проблеми, отколкото решения. И подобно на трстран-

ното сътрудничество, което, въпреки че съществува, не произвежда съответната публична политика, и те изглеждат необвързани с останалите практики на намеса или на въздържане от намеса.

Институционализираният "политически пазар" по подобен начин се отразява на социалната намеса. Поне досега той не стимулира щедростта на социалнополитическите програми, както това става навсякъде в модерния свят, защото електоралната подкрепа все още преимуществено се определя от нерационални съображения. По тази причина социалните придобивки и защитата на социалните права не се използват за привличането на цели социални слоеве в електоралното съревнование.

8. Силната държавна бюрокрация в българските условия не е фактор за възприемането на практиките на социалната намеса заради особеностите на прехода и тоталното скъсване със съществуващата институционална традиция. В перспектива този фактор едва ли ще придобие някакво сериозно значение. Политическата модернизация на България изпреварва процеса на създаване на модерната бюрокрация. Вероятността държавната администрация да придобие самостоятелно влияние е много малка. Още повече че глобалната среда потиска националната държавност.

9. Възприетата в българското общество избирателна система по наше мнение стимулира възприемането и поддържането на социалните ценности, защото тя не би трябвало да създава абсолютни мнозинства. Всъщност през 90-те години този фактор не се проявява заради изострените процеси на политическо противопоставяне и предизвикания на два пъти (през 1995-а и през 1997 г.) тотален провал на политическото управление. За пропорционалната избирателна система мажоритарно управление е по-скоро изключение, отколкото правило. Възприемането на такава процедура за излъчване на държавната власт създава условия за коалиционни управления, които от своя страна са основната предпоставка за поддържането на политика на средния път и за възприемането

на политически стратегии за поддържане на общността.

Независимо че не можем на базата на резултатите от местните избори да прогнозираме електоралното поведение в едни парламентарни избори, все пак ясно е, че бъдещата публична политика с голяма вероятност ще зависи от коалиционни съюзи. По наше мнение те обаче едва ли ще се формират единствено около подкрепата за политика. Поради наличието на традиционни електорати в българската политическа практика съществуват граници пред възможните коалиции. Те не се задават от социалните интереси и тяхното противопоставяне, а по-скоро от политически зададена разделителна линия, която превежда преживян опит или е проява на принадлежност към определен политически кръг.

Склонността на българската политическа система към възприемането на социалните ценности и превръщането им в публична политика се поддържа и от съществуващата тенденция към оформяне на народни партии, които извеждат на преден план в политиката традиционната общностна сплотеност. Липсата на ясна социално-групова подкрепа за основните политически партии не позволява на партикуларните интереси да придобият непосредствено влияние върху процеса на формиране на публичната политика.

10. Съществено влияние върху профила на възприеманите политически стратегии в България оказва фактът, че социалната политика се формулира в политическа мрежа, която няма отношение към формулирането на цялостната публична политика. Социалната политика е периметърът, в който решенията се взимат при участието на социалните партньори - профсъюзи и работодателски организации, на организациите на професионалните групи, заети в съответните сфери, и на институционализираните социални фондове. Тези решения обаче не влияят върху икономическата, финансовата или индустриалната политика, които се формулират при участието на други, преимуществено правителствени, актьори. Прекият ефект от това състояние е възприемането на социална намерса, която организира преразпределението от заетото към не-

заетото население, но на равнище, което не надхвърля минималните стандарти. По този начин се стимулира социалното осигуряване във всичките му рискови и организационни форми, но почти не е възможно възприемането на активна намерса на пазара на труда, нито пък поддържането на високи трудови доходи.

Допълнително влияние в тази посока оказва и ограниченото влияние на социалните партньори в политиката на доходите. Като официален партньор на държавата те участват в определянето на трудовите доходи в бюджетната сфера, както и на минималните доходи. Институционалната им слабост на другите нива на политиката - на равнище отрасъл и на равнище производствена единица, на практика ги изключва от процеса на договаряне на доходите в целия реален сектор.

Връзката между влиянието или липсата на влияние на отделни фактори и профила на публичната политика в никакъв случай не е причинно-следствена. Влиятелната социалдемократия в едно общество поддържа превръщането на социалдемократическите социални ценности в публична политика. В същото време управлението чрез социални политически стратегии импулсира оформянето на социалдемократията и на народни леви партии. По същия начин корпоративният модел на политическо взаимодействие стимулира влизането на социалните ценности в политиката, но и възпроизвежда влиятелната роля и силно централизираната структура на профсъюзите. Не можем да очакваме, че чрез някакъв вид политическо инженерство бихме могли да повлияем така на публичната политика, че да оптимизираме социалните структури.

Публичната политика е естествен резултат от политическото взаимодействие. Тя не може да бъде обяснена с единствен фактор. Ако социалното равенство и пълната заетост не се превръщат в цели на публичната политика, то е, защото състоянието на националното общество, на неговите икономическа и политическа му структура, както и на мястото

му в глобалния свят не допускат това да стане. В българския случай през 90-те години вътрешните политически фактори, ограничеността на ресурсите и икономическата криза, европейската интеграция и демократичните процедури поддържат възприемането на политическите стратегии на управление чрез намеса. Глобалните процеси и зависимостта от световните финансови институции ограничават възможните форми на тази намеса до нейните консервативни варианти. Състоянието на определящите фактори стимулира превръщането на социалните ценности в публичната политика, но само ако те се превъплъщават в политически практики, които поддържат общността и социалния ред, без да променят социалните структури.

СОЦИАЛНИ ЦЕННОСТИ И СОЦИАЛНИ АКЦЕНТИ В ПЛАТФОРМИТЕ НА ПАРЛАМЕНТАРНО ПРЕДСТАВЕНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ СИЛИ В XXXVII И XXXVIII НАРОДНО СЪБРАНИЕ

Д-р Васил ПЕНЕВ

Целите

Целта на настоящия анализ е да бъде представена визията на основните български политически сили по отношение на социалните ценности в периода на преход от комунистически тоталитаризъм към либералнодемократичен политически и обществен модел. Анализът акцентира изключително към периода на действие на XXXVII и XXXVIII Народно събрание (НС) поради обстоятелството, че в тях се образуваха квалифицирани и по същество еднопартийни мнозинства, а излъчените от тях правителства подмениха разбирането за национален консенсус от първия период на прехода - 1990-1994 г.

Визията на парламентарно представените политически сили се променя както в координатната система "ляво - дясно", така и в диахронен план. По този начин анализът ни позволява да проследим промяната в пространството, заето от парламентарно представените политически субекти, еволюцията в тях и да очертаем отделни перспективи.

Методиката

Предмет на анализа са платформите на парламентарно представените политически субекти в България, изработ-

вани преди парламентарните избори през 1994 и 1997 г. Провеждането на тези предсрочни парламентарни избори позволява да бъде проследена еволюцията на политическите сили у нас.

Отделено е специално внимание именно на парламентарните политически сили, тъй като в основата на установения още в края на 1989 и началото на 1990 г. парламентарен режим тези сили имат решаващото влияние върху формирането на държавната политика и на общественото мнение в България, както и изработване рамките на политиката на изпълнителната власт.

В стремежа към максимална обществена подкрепа по време на избори в основните си документи политическите сили, от една страна, представят своята визия за бъдещото реализиране на едни или други социални ценности, но от друга страна, те отразяват и обществените настроения и степента на еволюция в общественото мнение.

Програмите и платформите на политическите сили имат ключово значение в анализа на цялостната им същност, тъй като те формулират концептуалното ядро на своята идеология. Тези документи представляват по принцип най-рационалният елемент, който ръководи поведението на лидери, активисти, опиниън мейкъри, членска маса и електорат.

Методиката на настоящия анализ е оригинална. В нейната предистория стои една методика за контентанализ, използвана в Западна Германия преди 1990 г., която бе адаптирана и допълнена с други методи на политологията в Центъра за изследване на идеологиите (ЦИИ) към Софийския университет. През последните 7 години с помощта на тази методика бяха осъществени богати анализи на цялостните механизми на предизборната борба, на отношението на политическите сили към етническата и религиозната проблематика, на визията на българските политически сили за гражданското общество и свободата на личността. Същевременно методиката доказва и възможността за прогнозиране

на поведението на различни политически субекти.

Конкретният анализ е осъществен чрез компютърна обработка на програмните документи на парламентарните политически сили в България в периода 1994-1997 г. на базата на следните корени на ключови думи: антикриза

антисоциал
беде
бедн
безработ
благоденст
болен
болест
болни
взаимопо
доход
зает
заплат
заплащ
здрав
инвалид
пенс
работ
равен
равни
регула
синдика
социал
стачка
стипен

Наборът от корени на ключови думи бе осъществен на базата на логически оглед върху цялостния речник на политическия език, подготвен в ЦИИ. Така получената извадка бе консултирана и допълнена от специалисти в проблематиката на социалната политика. Предложеният списък изразява пряка връзка или явно противопоставяне на различни

социални ценности. Разбира се, той би могъл да бъде обогатен, но това е ненужно, доколкото в редицата анализи бе доказано на практика, че смисловите словосъчетания се откриват в едни и същи абзаци на програмите и платформите на политическите сили.

В резултат на компютърната обработка бяха отделени абзаците от изследваните текстове, в които присъстват посочените по-горе корени. С помощта на тези абзаци и методиката за анализ на политическия образ на Ерик Ландовски от С.Е.V.I.P.O.F. - Париж, бе осъществен следният опит за демонстрация на конкретните визии на парламентарните субекти в България по отношение на социалните ценности.

Общи тенденции

По време на цялостния преход от 1990 година насам всички социологически агенции неотменно поставят като централен проблем на общественото мнение наред с увеличаващата се престъпност (в това число и корупцията) два обществено значими въпроса: увеличаващата се бедност и безработицата.

На този фон е интересно да отбележим, че съществуват корени, които не присъстват в нито един програмен документ на която и да е от политическите сили, а именно: антисоциал, беде, болен, болест. Важно е да отбележим, че нито една политическа сила през целия период не третира въпроса за стачките. Един друг кръг от термини е използван от отделни политически сили изключително рядко и с особено ниска относителна тежест към цялостния текст на платформата. Така например идеи за антикризисна програма предлагат единствено БББ и Евролевицата, и то през 1997 г. Терминът "взаимопомощ" се използва само веднъж от ОДС през 1997 г., при това с относителна тежест 0.04%. Ако приемем, че разбиранията за солидарност съвпадат с тези за взаимопомощта, то не може да не ни направи впечатление, че през 1994 г. той се засяга едва от БСП с относителна тежест с 0.08% и от БББ - 0.03%, а през 1997 г. са-

мо от ОДС - с 0.04%, и от БББ и Евролевицата - с по 0.07%. Подобна е картината, когато става дума за синдикални проблеми и активност. През 1994 г. логично левите сили - БСП и ДАР, обръщат внимание на този проблем. През 1997 г. отново само БСП и Евролевицата отдават известно внимание, но с почти четворно и петорно намалена честота.

Подобно е отношението на политическите сили към стипендиите. През 1994 г. единствено СДС и ДАР с по едно споменаване регистрират проблема. Сякаш парадоксално след януарските събития от 1997 г. на този проблем обръща внимание (със седмкратно споменаване) само БББ.

Благоденствието също не е доминираща ценност в социалната политика, която предвиждат политическите сили. Еднократно то е споменато от БББ през 1994 г., а два пъти по-често от ОДС през 1997 г.

Любопитно е и обстоятелството, че след дълбоката финансова и социална криза в края на управлението на правителството на Жан Виденов към антикризисни мерки се насочват само БББ (с относителна тежест 0.01%) и Евролевицата (с еднократно споменаване). Разбира се, тук се налага прецизиране. Всички политически сили търсят свой вариант за изход от кризата. Това е валидно и за БСП, и за ОДС. Но самият факт, че "антикризисно" отсъства като вербазирана социална ценност, е твърде показателен сам по себе си.

Върху кои социални ценности акцентират българските политически сили?

Трайно присъства в политическите документи е проблемът за безработицата. През 1994 г. той е третиран в най-голяма степен от БСП, а на следващо място - от СДС. Като цяло споменаването на термини, свързани с безработицата, рязко намалява през 1997 г. Пример: при БСП - почти 5 пъти, при ДПС/ОНС - 3 пъти, при ДАР/БЕЛ - 3 пъти.

Вторият проблем, който неотменно присъства в политическите документи, е свързан със здравето на българина и здравеопазването. Тук наблюдаваме аналогичната тенден-

ция. През 1994 г. той е експлоатиран в най-голяма степен от СДС и ДАР, последвани от БСП, докато през 1997 г. в най-голяма степен от БББ и ОДС. Броят на споменаванията в платформата на БСП намалява 16 пъти.

Третата неотменно присъстваща тема е свързана с осигуряването на работа и реверанси към работниците и работещите. Тенденцията във времето е отново същата. През 1994 г. политическите сили могат да бъдат ранжирани по честота по следния начин: СДС - 30 споменавания, БСП - 20, ДАР - 16. През 1997 г. БСП води със 17, срещу 13 от БББ и 7 от Евролевицата.

Любопитен е фактът, че въпросите за равенството се третират само през 1994 г. от БСП, СДС и БББ. При това социалистите отстояват в платформата си единствено социалното равенство на жените, докато демократите пледират за равен шанс и свобода на избор на хората. Темата отсъства през 1997 г. Като цяло тя се интерпретира в един дух на базов либерализъм.

Изключително показателно е постоянното присъствие на термини, свързани с корена "социал". Напълно естествено е в платформата на БСП и ДАР от 1994 г. те да са най-много, следвани от ДПС. Употребата им рязко намалява през 1997 г. ОДС запазва и дори увеличава относителната тежест на тези термини, но поради по-слабата употреба от страна на другите политически сили те по количествен признак имат сякаш програма най-близка до социалните проблеми. В голяма степен социалната проблематика се третира и от ДПС/ОНС - обстоятелство, което лесно може да бъде обяснено със спецификата и социалното положение на преобладаващия електорат.

Безспорен интерес в анализа представлява количественото съотношение на абзаци, свързани със социалните ценности. В абсолютен брой през 1994 г. са водещи ДАР (със 128 броя) и БСП (със 121). СДС се доближава с 92 броя. Значително назад отстъпват ДПС (с 57 броя), БЗНС/ДП (с 38 броя) и БББ (с 30 броя). Картината се променя коренно

през пролетта на 1997 г. Очевидно е, че с характерния за себе си популизъм БББ измества по посока на социалните ценности и води в класацията със 104 абзаца. Интересен е и фактът, че платформата на ОДС (с 61 абзаца) преобладава над тези на БСП (42 абзаца) и Евролевицата (27 абзаца). Вероятно постепенното категорично насочване на ДПС/ОНС към политическия център и либералните ценности го изравнява с Евролевицата (27 броя).

Важен е следващият разрез, който отразява процентното съотношение на броя ключови думи спрямо общия брой термини, употребени във всяка платформа, взета сама за себе си. Класацията за 1994 г. изглежда по следния начин: най-голяма относителна тежест има социалната проблематика в левите и левоцентристки партии, съответно БСП - 3.28%; ДАР - 2.78%. Очевидно е, че БЗНС се е опитал да спази лявата тенденция в българската аграрна традиция със своите 2.82%. СДС изостава с повече от 1 пункт спрямо БСП (с 2.25%), а БББ, следвайки тогава догматично своята либерална платформа, регистрира само 0.98%.

Отново в аспекта процентно съотношение картината е рязко променена през пролетта на 1997 г. Този път водещи в употребата на социални проблеми и ценности са ОНС и БББ, съответно с по 3.81% и 3.5%. Двете големи политически сили - БСП и ОДС - стоят твърде близо една до друга, съответно с 2.5% и 2.34%. Очевидно Евролевицата този път е наблегнала на други ценности и относителната тежест на социалните термини при нея е едва 1.75%.

С цел да допълним досегашния анализ е редно да споменем няколко общи извода, които ще бъдат илюстрирани в следващите параграфи на изложението:

На първо място, изглежда очевидно, че въпреки разликите помежду си парламентарно представените политически сили в последните два парламента са били склонни да насочат своите усилия към необходимостта от общо икономическо либерализиране на социалната система. Нещо повече, рязко намаляващото относително присъствие на со-

циалната проблематика през 1997 г. е ясен отговор на изостаналите и забавени реформи, както и на потребността, вероятно осъзната и от общественото мнение, за тяхното радикално осъществяване.

В рамките на общите тенденции е редно да отбележим преобладаващото присъствие на плакатни фрази и обещания, които звучат голословно, т.е. политическите сили само в отделни случаи имат ясна и конкретна визия за своята бъдеща социална политика. Те по-скоро се чувстват ангажирани по един или друг начин да отразят в програмите си наболели социални проблеми.

Като отчитат редица леви стереотипи и нагласи в общественото мнение, както потребността от запазване на социалния мир, в крайна сметка като цяло основните политически сили в страната са реализирали крен в посока на десния център.

Тенденциите в отделните политически сили - основни акценти по отношение на социалните ценности

• Българска социалистическа партия (БСП)

В програмните документи на БСП от 1994 г. личи желанието да се сложи "бариера пред бедността, наш политически и морален дълг е в България да няма хора, живеещи в лишения, които увреждат здравето и застрашават живота им", както и "борбата с бедността е не само борба с хаоса и спекулата, но и борба с безработицата, която винаги е лична, семейна и обществена драма". Основните акценти са всъщност свързани с работата, здравето и здравеопазването. БСП има амбиции, овладявайки политическата власт, да осигури висока заетост, пропорционално увеличение на минималната работна заплата и дори средна пенсия, надминаваща жизнения минимум. Предлага се данъчни и кредитни стимули за нови работни места. Но като цяло този акцент е издържан в разбиранятия на социалдемократията от 70-те и 80-те години, в които държавата има решаваща роля.

Практически по същия начин се предлагат и решения на проблемите, свързани с общественото здраве и здравеопазването. В програмата се говори за национални здравни програми и за "присъщите за всяка пазарна държава осигурителни системи при старост, здравословни проблеми и безработица", които ще се гарантират чрез относително автономни фондове за задължително и доброволно социално осигуряване и застраховане.

През 1997 г., при това с ясното съзнание, че се насочва към опозиционна политическа практика, БСП вече намалява почти двойно своите социални акценти. Този път основните теми са работата и абстрактно социалното. БСП разчита на различните форми на приватизация, които би трябвало да осигурят нови работни места, по-висока производителност на труда в държавната индустриална политика и разпределение на "бремето на кризата в зависимост от доходите на семействата".

Очевиден е кренът на БСП към една по-либерална политика и намаляването на относителната и абсолютната тежест на социалните ценности в нейните програмни документи.

• Съюз на демократичните сили (СДС) - Обединени демократични сили (ОДС)

Оставайки в опозиция за неясен период от време, СДС с известна доза популизъм настоява да "решава проблемите на безработицата сред младите хора" и да "създава нови, по-големи възможности за целево финансиране на безработните, желаещи да започнат собствен бизнес..."

На пръв поглед парадоксално, но основните акценти на СДС през 1994 г. са същите, които виждаме в програмата на БСП от 1997 г., т.е. социалните проблеми и работата. Като цяло СДС акцентира по-скоро върху ефикасната работа на държавните институции, практически увеличаване на работната заплата в държавните предприятия и изобило разкриване на нови работни места и увеличаване на доходите. За разлика от левията СДС поддържа една по-либерална,

по-отделена от държавността теза за развитието на трудовия пазар.

Социалната проблематика се оказва неотделима от антикомунизма и разбиранятията за реституция. Така например решаването на редица социални проблеми трябва да стане със специален фонд от отнетото имущество на бившите тоталитарни организации. Като цяло СДС заема една по-либерална позиция, при която тезата за отделянето на различните социални фондове е категорична - става дума за пълно отделяне от държавния бюджет. СДС в по-голяма степен разпростира социалната защита върху различните малцинства в страната.

През 1997 г., вече практически овладели политическата власт, партньорите от ОДС акцентират върху социалните проблеми и частично върху въпросите за здравеопазването. В количествен план социалните проблеми са с идентични натрупвания спрямо 1994 г. Амбицията на СДС е отново в либерален контекст да осигури "спасяването на изнемогващите от мизерия българи", но и популистки "да осигури на всеки достоен човешки живот". СДС не се отказва от амбицията за социални нужди да се използва конфискуваното от съда в полза на държавата незаконно придобито имущество. От програмата е очевидно, че стремежът е да се създават стабилни социалноосигурителни и пенсионни фондове, отделени от държавата.

Като цяло СДС остава в интерпретацията на социалните проблеми, от една страна, във вече приетата от политическия субект либерална концепция, но от друга - се стреми да отпадне дължимото на традиционните леви нагласи и стереотипи в българския електорат.

- **Движение за права за свободи (ДПС) - Обединение за национално спасение (ОНС)**

Предвид бедния и базово настроен наляво електорат на ДПС в своите програмни документи Движението отделя по-значимо място на социалните ценности. Сред тях през 1994 г. се акцентира специално на въпросите на работата и

социалната политика. ДПС се насочва към ефективна работа предимно на държавни структури и предприятия, които функционират в рамките на пазарна икономика. Напълно естествено те настояват за работни места, алтернативна трудова заетост и преквалификация. Разбира се, ДПС не остава в левия спектър, а подобно на всички други основни парламентарни сили търси формули за стимулиране на частния бизнес, и то предимно в малки и средни предприятия, които могат да създават нови работни места в районите, където съществува по-голямо натрупване на електорат.

Цялостната социална политика, социалната защитна мрежа представляват основен приоритет в програмата на ДПС. Движението вижда в държавата и диалога между социалните партньори субекта, който трябва да засили контрола върху цените и тяхното спекулативно покачване. За ДПС е ясно, че социалните проблеми могат да доведат до етнически конфликти и не се ангажира през 1994 г. с отделянето на социалните фондове от държавата.

През 1997 г. ОНС акцентира върху здравеопазването и общите социални проблеми. Пледира се за гарантиран социален минимум, абстрактно усъвършенстване на системата за социални грижи, социалните осигуровки на армията и модерната полиция, подпомагане на социално слаби те ученици.

Платформата от 1997 г. звучи по-абстрактно, но и по-социално, а не по-либерално в сравнение с 1994 г.

- **Народен съюз (НС)**

Като самостоятелен политически субект НС се появява единствено през 1994 г. Социалните акценти в неговата платформа в количествен план с "пъти" отстъпват от тези на БСП и СДС. Най-голямо внимание се отделя на въпросите на здравето и здравеопазването, без обаче да съществува ясна позиция за реформата в тях - така например осигурителните фондове или бюджетът на държавата и общините се оказват равнопоставени при евентуалната бъдеща формула на здравеопазването.

С антикомунистически патос се пледира за индексиране и увеличаване на пенсиите. Тук стратегията на НС е поясна - пенсионният фонд постепенно трябва да стане напълно независим от държавния бюджет.

НС приема необходимостта от социалноориентирано пазарно стопанство с ограничено социално регулиране и подпомагане на социално слабите слоеве. Същевременно останалите акценти са свързани със социалния статус на командния и редовия състав в полицията, както и на подмладения офицерски състав в армията.

• Български бизнесблок (БББ)

Верен на своята либерална програма, БББ през 1994 г. отделя твърде малко място на социалните ценности. Сред тях, разбира се, са социалният мир, социалната сигурност, стремехът да се спре социалната деградация, да се гарантират социалните измерения на приватизацията. Тезите звучат абстрактно и не са подкрепени с яснота по конкретни програми.

През 1997 г. БББ изоставя този подход и настоява за снижаване на риска от безработица, увеличение на обезщетенията и социалните помощи, подкрепа за безработни, желаещи да се заемат с дребен бизнес.

Темата за здравето е една от най-дискутираните. БББ смята за доказана пълната несъстоятелност на тъй нареченото безплатно здравеопазване. Блокът настоява за общодостъпно и качествено здравеопазване при стимулиране на частната лекарска практика и здравно осигуряване чрез въвеждането на здравноосигурителна система, в която трябва да участват както осигурените и работодателите, така и държавата. Ангажиментът на държавата очевидно е свързан с осигуряването на хората без доходи.

Бъдещият икономически модел БББ вижда в социалната пазарна икономика, която трябва да осигурява социална защита на бедстващите и на безработните слоеве, която да действа и срещу принудителната безработица.

Като цяло обаче наред с левия крен програмният документ на БББ от 1997 г. не напуска абстрактния си патос.

• Българска евролевница (БЕЛ)

Като предшественик на ОНС и БЕЛ през 1994 г. ДАР акцентира изключително върху общосоциалните проблеми и здравеопазването и настоява за поне 20-30% средногодишно увеличение на средствата за него. Търси нов модел, в рамките на който са необходими нова законова уредба, ангажименти на държавата спрямо коншица от държавни услуги и животоспасяващи медикаменти. Наред с ангажиментите на държавата обаче ДАР настоява за икономическа и административна самостоятелност на здравните заведения и за обособяване на самостоятелни осигурителни фондове за пенсионно и здравно осигуряване, трудова заетост и безработица. ДАР в по-голяма степен от другите политически сили свързва социалните проблеми с младежта.

През 1997 г. новият политически субект БЕЛ драстично намалява своята ангажираност към социалните ценности. Тук социалната политика на предишните правителства е критикувана, пледира се за последователна и реалистична социална политика в бъдеще, но тази последователност и реализъм се резюмират единствено в категорично желание за постепенно и поетапно отделение на социалните фондове от бюджета, за социално справедлива и икономически ефективна приватизация.

В резюме:

В политическите документи на всички парламентарно представени политически сили присъства в много по-голяма степен една катастрофична визия за състоянието на социалните проблеми пред българското общество и държавата, значително по-голяма степен доза на популизъм, отколкото конкретни и ясни визии, програми, планове и проекти за бъдещето ни.

Твърде трудно се открояват различията в координатната система "ляво - дясно". Практически всички политически сили заемат една социалиберална позиция, в която единствено по-етатистки звучат на моменти БСП (1994) и

ДПС/ОНС. Свидетели сме на яснота от страна на парламентарните политически сили за необходимостта от цялостна либерализация на обществото, която обаче е в противоречие със социалните нагласи и стереотипи на българина и носи допълнителни социални тежести на неговото всекидневие.

Като обща диахронна тенденция регистрираме рязкото намаляване на относителната и абсолютната тежест на проблематиката, свързана със социални ценности в предизборните и програмни документи на парламентарните политически сили за периода 1994-1999 г.

Таблица 1:

Относителна тежест в проценти на всеки отделен корен на ключови думи в програмния документ на политическия субект

	1994 г.										1997 г.									
	БСП	СДС	БЗНС	ДПС	БББ	ДАР	БСПО	ДС	ОНС	БББ	БЕЛ	ДП								
- антикриз													0.10	0.07						
- антисоциал																				
- беде																				
- бедн	0.11	0.04				0.02		0.08		0.07	0.14									
- безработ	0.24	0.08	0.15	0.13	0.03	0.07	0.12	0.11	0.14	0.27	0.07									
- благоденст					0.03			0.08												
- болен																				
- болест																				
- боли	0.05	0.04	0.07			0.04	0.06	0.11		0.20	0.07									
- взаимопо								0.04												
- доход	0.18	0.19	0.07	0.22		0.11	0.24	0.15	0.28	0.27										
- зает	0.11	0.08		0.04	0.10	0.20	0.06			0.23										
- заплат	0.08	0.04	0.22	0.04	0.07	0.02	0.12			0.10										
- заплащ	1.13	0.06	0.07			0.02	0.06	0.08		0.07	0.07									
- здрав	0.42	0.38	0.67	0.30	0.07	0.39	0.06	0.38	0.99	1.01	0.14									
- инвалид	0.08	0.06	0.15	0.09		0.04		0.11												
- пенс	0.11	0.13	0.45	0.17		0.11		0.08	0.14	0.10	0.14									
- работ	0.53	0.63	0.30	0.43	0.10	0.35	1.01	0.23	0.85	0.44	0.49									
- равен	0.03	0.02			0.03															
- равн	0.21	0.10	0.22	0.09	0.14	0.33	0.06	0.08	0.42	0.07	0.14									
- регула						0.02		0.04												
- синдика	0.13					0.09	0.06				0.07									
- солидар	0.08				0.03			0.04		0.07	0.07									
- социал	0.79	0.42	0.45	0.95	0.38	0.96	0.65	0.73	0.99	0.47	0.42									
- стачка																				
- стипенд		0.02				0.02				0.03										
Общо:	3.28	2.25	2.82	2.46	0.98	2.78	2.50	2.34	3.81	3.50	1.75									

Таблица 2:

Абсолютен брой употреба на корен от ключовите думи
в програмните документи на политическите субекти

	1994 г.					1997 г.				
	БСП СДС БЗНС ДПС БББ ДАР БСП ОДС ОНС БББ БЕЛ					ДП				
- антикриз									3	1
- антисоциал										
- беде										
- бедн	4	2			1	2	2	2	2	
- безработ	9	4	2	3	1	3	2	3	1	8
- благоденст					1			2		
- болен										
- болест										
- болн	2	2	1			2	1	3	6	1
- взаимопо								1		
- доход	7	9	1	5		5	4	4	2	8
- зает	4	4		1	3	9	1			7
- заплат	3	2	3	1	2	1	2			3
- заплащ	5	3	1			1	1	2	2	1
- здрав	16	18	9	7	2	18	1	10	7	30
- инвалид	3	3	2	2		2		3		
- пенс	4	6	6	4		5		2	1	3
- работ	20	30	4	10	3	16	17	6	6	13
- равен	1	1			1					
- равн	8	5	3	2	4	15	1	2	3	2
- регула						1		1		
- синдика	5					4	1			1
- солидар	3				1			1	2	1
- социал	30	20	6	22	11	44	11	19	7	14
- стачка										
- стипенд		1				1			1	
Общо:	121	92	38	57	30	128	42	61	27	104
									27	27

МАСМЕДИИ И СОЦИАЛНИ ЦЕННОСТИ

Доц. д-р Здравко РАЙКОВ

I.

Социалната ценност може да бъде определена като всяка идея, предмет или институция, която индивидът или групата оценяват като важна и се стремят към притежаването ѝ или я усещат като необходимост. Ценността осигурява така необходимото вътрешно равновесие на индивида и на групата и същевременно действа като обединител в групата, способства за запазване на нейната устойчивост.

Всеки индивид притежава система от ценности, които са с различна стойност. Например за едни хора приоритет може да са парите, за други - религията, научните знания, здравето и пр. На основата на личната си система от ценности индивидът оценява постъпките на другите, осъществява и своята социална идентификация.

Системата от ценности на индивида е от изключително значение, доколкото тя е важен детерминатор на неговото поведение. Затова социалната група и обществото като цяло проявяват повишен интерес към света на ценностите. Онези, които способстват за собственото им съществуване, се ползват с подкрепата им и с ясно изявен стремеж за налагане в социалното пространство.

II.

Формирането и закрепването на социалните ценности в обществото е немислимо извън света на масмедияте. За преработващата част от човечеството те са основен източник на информация, а всички други форми - собствени наблюдения, междуличностна комуникация, различни изследвания ad hoc

и пр., са един относително малък дял от света на достъпната им информация.

Масмедията имат съществени характеристики, които обуславят ролята им в обществения живот, предизвикват и интереса на изследователя:

- те създават една нова комуникативна реалност, в която са "потопени" непрекъснато хората. Проучванията сочат, че днес публиката общува средно три часа на ден с печата, радиото и телевизията - повече от всяка друга дейност с изключение на работата и съня. Почти всички новини идват чрез масмедията, висок процент от развлеченията - също. Масмедията продават стоки, осигуряват образование, осъществяват политически кампании, доставят потоци полезна информация и пр.;
- те достигат до десетки и стотици хиляди хора едновременно или с незначителни различия във времето;

- техните съобщения са универсални, дълбоко демократични - публиката им е различна по пол, възраст, социален слой, религия, образование, географско разположение, етнос и пр.;

- продукцията им е достъпна - цените им са приемливи;
- информацията се предава чрез специални технически средства (а това променя и характера на комуникативния процес);

- те фокусират внимание върху някои събития или идеи повече, отколкото върху други, и по този начин им придават особена значимост;

- масмедията тиражират модели на поведение, предават социален опит между поколенията, подпомагат ориентацията и адаптацията на публиката към промените в околната среда и т.н.

След като медиите са основен източник на информация, а следователно в много голяма степен детерминират и поведението на хората (всеки поведенчески акт се предшества от възприета и осмислена информация), те неизбежно се превръщат и в средство за създаване, възпроизводство, укрепване, тиражиране и "настаняване" в публичното пространство на ценности и ценностни ориентации.

Или в този динамичен и неустойчив свят, в който навлиза човечеството, процесът на разрушаване, на формиране, идентифициране и налагане на ценности е немислим във времето. Тяхното въздействие може да се обобщи до следните конкретни ситуации:

- медиите категорично осъждат като разминаващи се с "духа на времето" властвали до определен период ценности;

- медиите поставят под съмнение съществуващи ценности;

- медиите съдействат за кристализиране на нови ценности, адекватни на времето;

- медиите налагат вече оформени ценности в масовото съзнание.

III.

Особено важен за изследователя факт е, че масмедията са един изключително богат и интересен индикатор за света на ценностите. Анализът на тяхното съдържание не само помага да бъдат установени вече извършени реални промени в ценностните ориентации на големи социални групи, но е в състояние да разкрие и очертаващи се значими промени в света на ценностите, както и предпоставките за този процес.

Дори само един преглед на българския печат свидетелства за една противоречива система от ценности на съвременното българско общество, което е на път да се раздели с редица характеристики на своята идентичност.

Има сериозни основания да се предполага, че ценностни ориентации, които могат да се смятат като базисни за личността, не са формирани и липсват сред значителна част от днешните млади хора. Един преглед на вестник "Българска армия" показва, че качеството на днешните войници бележи определен спад. С тези, които са завършили висше и средно образование, общо взето, проблеми няма, но се засилва тенденцията да идват момчета с недостатъчно образование, с които се работи несравнимо по-трудно (в. "Българска армия" от 29.VI.1999 г., стр. 8). Например в бригадата в град Карлово 7 на сто от личния състав е с незавършено средно образование,

а 20 на сто са само с основно. В бригадата в Асеновград 17,3 на сто са с незавършено средно, а 15,8 на сто - с основно образование (в. *"Българска армия"* от 4.X.1999 г., стр. 1-4). Увеличава се броят на момчетата, които постъпват в казармата, обременени от негативите на лошо семейно възпитание или въобще отсъствие на такова, липса на перспектива за някаква реализация в живота след уволнението (в. *"Българска армия"* от 30.VI.1999 г., стр. 8). Военни психолози отбелязват, че голяма част от постъпващите в казармата младежи са без формирана ценностна и стойностна система. Като цяло те са с неизградена идентичност (в. *"Българска армия"* от 20.IX.1999 г., стр. 5).

Масмедията предлагат всекидневни факти от социалната реалност, които свидетелстват, че в условията на прехода са поставени под реална заплаха фундаментални ценности на човешката цивилизация - като например човешкото достойнство, качествения начин на живот. Ето само някои, случайно подбрани, заглавия от вестници:

"Живеем 7 години по-малко от европейците. По детска смъртност догонихме африканците" (в. *"Земя"* от 10.XI.1999 г., стр. 1-2); "700 хиляди българи са емигрирали за 10 години" (в. *"Труд"* от 10.XI.1999 г., стр. 4);

е65% от българите живеят в бедност" (в. *"Труд"* от 3.XI.1999 г., стр. 5);

"На сто души само един живее добре у нас" (в. *"Земя"* от 29.IX.1999 г., стр. 3);

"Капитализмът донесе корупция на Източна Европа" (в. *"Пари"* от 9.XI.1999 г., стр. 14);

"НЦИОМ: 71% твърдят, че законите не се спазват" (в. *"Земя"* от 17.IX.1999 г., стр. 2);

"Песимизмът на българина се задълбочава" (в. *"Пари"* от 28.VII.1999 г., стр. 6).

Разочарование и обърканост са характерни за новата ситуация. И за това има основания: след 10 години реформа цените на стоките са пораснали 998 пъти, като храните само са се увеличили 986 пъти, а промишлените стоки - 992 пъти. Песимистите по

отношение бъдещото развитие на страната са 50%, а оптимистите - 29% (в. *"Пари"* от 7.VII.1999 г., стр. 6).

Проучване на експерти от Програмата на ООН за развитие на България (ПРООН) сочи:

- 30.3 на сто от българите изпитват удовлетворение от живота, но преди 7 години доволните от битието си са били с 10 на сто повече;

- днес половината от българите са убедени, че светът е станал по-лош от времето, в което са живеели техните родители;

- през годините на прехода българите са станали по-малко доверчиви - сега само 11 на сто от анкетираните смятат, че на хората може да се вярва, докато през 1993 г. така са смятали една трета от тях;

- 71.4 на сто от участниците в проучването смятат, че след пет години България ще се прочуе с ширещата се в нея корупция (в. *"Труд"* от 15.XI.1999 г., стр. 3).

Относително независими медии стават трибуна, от която интелектуалци диагностицират състоянието на обществото. Чрез тях добиват публичност и състоянието на духовен кризис, и съмненията на представители на интелектуалния елит на нацията във възможността да бъдат осъществени социални идеали.

Ето само някои извадки от многобройните интервюта с интелектуалци, публикувани на страниците на вестниците, които са показателни за ценностната криза, обхванала обществото ни. В тях проличава разочарованието им и признаването на утопичността на промените, за които се плаща твърде висока цена:

Богомил Райнов, писател:

"...Нека вземем средното положение на българина, който не е тръгнал да се храни с огризки, но и не си строи вила в Симеоново. Този среден тип също се променя. И не към по-добро. Почти си склонен да мислиш, че авторите, които го пустосват като сбирщина, не са съвсем далеч от истината. И все пак бих искал да кажа на такива автори, Господа, бълга-

ринът не се променя, а го променят. Празните обещания на политиките го водят до разочарования, наглите лъжи - до недоверие, чиновническият произвол - до безсилна ярост, богаташкият разгул - до озлобение. Вместо да ни занимават с изводите си на народопсихолози, занимайте се първо сами с битието на този обикновен българин - с безработицата, мизерните заплати, страха пред утрешния ден, беззаконието, корупцията, престъпността, хаоса в здравеопазването или в образованието. И не бързайте да го съдите с лека ръка, защото родната днес това са именно тези хора, наричани обикновени, хората, обременени от грижи, хората без късмет, хората, обречени да прекарат унило живота си като анонимни единици и описани да бъдат безпомощни свидетели или неволни участници в един програмиран като реформа вероятен провал...

Ние и без това сме в Световното село. Не разбирам само защо трябва да служим за сметище на това Световно село... Не вярвам също, че влиянието на пошлата продукция е чак толкова широко, както твърдят пуританите. Но влияние все пак съществува. То се проявява в огрубяването на нравите, в утвърждаването на принципа "важното е да се правят пари, без значение как", даже в речника на част от младите, сходен все повече с т.нар. език на субкултурата. Да не говорим за това, че към виртуалния наркотик на западната литература и телевизия все по-често се прибавя и виртуалният наркотик на опитите. Това също е част от боклуците, получени от Световното село...

(Писателят Богамил Райнов: Не знам дали сме в тунел или в мрачината на безизходицата - във в. "Монитор" от 3.XI.1999 г., стр. 18-19)

Павел Матев, поет:

"...Тревожа се. Боя се, че България губи своята идентичност, че става страна безлична. Започнаха да силват отрова в нейните корени и вече есенее дървото на живота и. Замярсява се дългата и история. Махат от училищата първоизворите на народното и личностното творчество. Българката все по-рядко става майка, не се чуват вече люлчини песни. Мирише на тамян, во-

сък и панахиди... Ако не попречим на това обезбългаряване, няма да ни споходи никаква утеха. Уморите ли духа на едно общество, на един народ - отпишете го от света..."

(Павел Матев, поет: Терзае ме калта, облепила лицето на България - във в. "Новинар" от 17.XI.1999 г., стр. 7)

Професор Иван Славов:

"...Сега доминира просперирацията, хитрецът или политиканстващият мъж. Хората с високи нравствени качества не дават облик на нашия живот и не са пример за подражание. Това е голямата криза на ценностите. Защото идеите никога не могат да въздействат, ако няма кой да ги олицетворява като поведение..."

На нас ни липсва морален интегритет, не се чувстваме обединени. Непрекъснато се опитваме да си пречим. Липсва ни толерантност, не владеем изкуството да се поставяме в положението на човека, с когото спорим, но така, че да приемем и неговата логика..."

(Проф. Иван Славов. Ражда се нова номенклатура - във в. "Монитор" от 24.II.1999 г., стр. 14)

Деса Красова, актриса:

"...Живее в държава, в която налудничеството е нормално, в която е истински кошмар детето ти да е болно - защото болниците са "адът". И в която по 24 часа в денонощието някакви скъпоплатени парламентарни задници ти плещат тъпизми за "грижа", "отговорност", "надежда", а детските надбавки си остават повече от символични... В България според мен нито един човек не е достоен да има дете. Раждането е станало безсмислено, тук няма никакъв изход и спасение..."

(Деса Красова: Кошмар е да си млада майка днес в България - във в. "Континент" от 22.II.1999 г., стр. 16)

Иван Кондов, актьор и режисьор:

"...Времето е време на безвремие, на съмнение, на промения. Смутен съм... Отчаян съм, но не мога да пророкувам. Нека

ми бъде простено недоверието в думите, които ежедневно проглушават ушите ни. Практиката на живота разказва друго...Зле е икономиката ни. Но по-страшното е, че новият човек загърби духовното...Много се материализира днешното поколение. Не може да се дава предимство на битност и печалба, на безцеремонност и липса на морал. За мен това е много страшно. Нравственото разпиляване води до критични точки в развитието на личността, до разпадане на обществото и самоунищожението му..."

(Иван Кондов, актьор и режисьор: Нуждаем се от кураж в света на оглозганата духовност - във в. "Новинар" от 15.V.1999 г., стр. 5)

Румен Статков, художник:

"...Извършихме много престъпления спрямо държавата. Територията ни е прекрасна, но нямаме държава. Престъпленията са в много мащаби. Като се започне от националният герб и се стигне до всичко онова, което успяваме да продадем в една стара къща на когото и да било. Извършва се унищожение на българския дух...Живеем в някакъв родовообщинен строй. Такава е нашата психология...В България всичко е родово. В която и да е инстанция или предприятие, или колектив виждаш връзка, която всъщност унищожава българската култура. Причината за това е Нейно величество Посредствеността...Тя се стреми да се овласти. Тя се корумпира във властта и тормози истинските личности и творци..."

Българинът...се лута между отчуждението, безизходността и осъзнаването на принижаването си, между чувството на продаден и предаден..."

(Румен Статков, художник. Нямаме държава. България е една голяма кочина, в която се раждат и хубави неща - във в. "Пари" от 18.VI.1999 г., стр. 12)

Проф. Гриша Островски, режисьор:

"...Последното десетилетие промени и изврати толкова неща, че да те е срам да говориш за духовност. Селянинът извед-

нъж се почувства гражданин, работникът - интелегент, интелектуалецът, или по-вярно казано партийният работник, се превърна в държавник, и то в масови измерения...Животът замени театъра. Имитацията ни се налага на всяка крачка. Правим се на загрижени, справедливи, безпристрастни, безкористни, умни, което много често не отговаря на физиономията ни. В речника ни влизат различни думи, боравим с глобални формулировки, без да се смущаваме, че думата за нас няма никакво значение...Некомпетентността, която се шири из страната и която позволява на невежата - само защото е на някакъв пост - да се превърща в авторитет, е едно явление, което определя нашето време. Всеки проблем, докосне ли се до отделния невежа, се смъква до неговото ниво, до нещастните възможности на неговата духовност. Все по-малко се обръща внимание на задълженията на професията...Някои си въобразиха, че скъпата кола ги прави по-умни, по-културни и нагло и безцеремонно искат уважение. В нашите отношения продължава да битува убеждението, че всички сме равни. Това ни дава правото да мислим, че всичко можем да правим, че няма служба, която да не можем да вземем..."

Лоша шега ни изиграха парите. Преди да се превърнат в стимул, в двигател, те направиха, не без наша помощ, един завой и се настаняха в мозъка ни, за да парализират всакакви наченки на разум, за да станат преграда за духовно развитие..."

(Готови ли сме да прощаваме в навечерието на новия век? - в. "Пари" от 3.IX.1999 г., стр. 10)

Нешка Робева, треньор:

"...А нацията? Десет години себепотричане и самоунищожение, докарала я до пълна духовна деградация! Само за десет години се превърнахме в glutница от побеснели от глад псета около пищните трапези на самообявилите се за патриции...Кой е пътят на обединението? Този ли, по който, впрегнал се като добиче, оскотял от немотия и безпросветност народ тегли ралото за парче хляб, а от луксозните мерцедеси "ба-

щиците" тарашат и опразват джобове му за пореден път? Разделителната черта я прекараха властващите и докато народецът се замеряше със сини и червени павета и се радваше на всяка пукната глава, на бърза ръка бяха опразнени хамбари, кошари, разпарчалосана земята, изсечени горите, разграбени заводи, че и торбичките от гърба му по няколко пъти изтупани..."

(С Нешка Робева разговаря Валерия Велева: Не вярвам в нищо земно - във в. "Труд" от 10.IX.1999 г., стр. 9)

IV.

Масмедията са една своеобразна индустрия на съзнание-то, чрез която се тиражират и разпространяват готови мисловни стандарти.

Медията не просто предлагат, те индиректно налагат модели, чрез които хората управляват собственото си поведение. Днешният човек е все по-безпомощен в света, който го заобикаля, и не може да си даде обяснение на това, което става. Той се нуждае от готови схеми, в които да възприеме реалността и да действа, извличайки максимални облаги за себе си. Доскорошните му личностни парадигми вече не действат - той търси нови и медията му ги предлагат, за да го съхранят като свой консуматор. Чрез техните послания получава отправни точки за размишление и модели за подражание. Масмедията способстват за формиране на комплекс от ценности, които оказват съществено влияние на общественото съзнание. Ако на едни ценности се придава публичност чрез света на масмедията, то те съществуват в общественото съзнание. И обратното - игнорирането, подценяването им от страна на масмедията означава, че тези ценности не са получили необходимото социално признание.

Телевизията например е свръхмощно средство за формиране на ценностни ориентации. Изследователи и наблюдатели сочат, че колкото повече реципиентите общуват с телевизията, толкова повече тяхната картина за света отговаря на разпространяваната от телевизията представа за света.

Изследване на учени в Станфордския университет с участието на 2600 деветокласници е показало, че телевизията подтиква към пиене тийнейджърите. За повечето от тях телевизията означава гледане на музикални видеоклипове. 31 процента от младежите, които прекарват пред екрана 1 час повече от връстниците си, започват да пият по-рано от тях. Колкото повече се увеличава дневната доза телевизия, толкова по-голямо било влечението на учениците към алкохола (в. "Сеза" от 4.XI.1998 г., стр. 18).

Масмедията всекидневно предлагат на своята публика различни по жанр послания, с които затвърждават представата, че в днешния ни свят на прехода ценностите, основани на рационалността, на разумността, изглеждат утопични на фона на първоначалното натрупване на капитала.

Анализът на тяхното съдържание разкрива, че е налице **криза на ценности**, която е израз на загубата на предишните идеали и бавното утвърждаване на нови:

- масмедията предлагат образи и ситуации, които лансират великата ценност на прехода - парите, богатството. На мястото на романтиката е дошъл грубият практицизъм, сантименталността е заменена с точната сметка. Новите герои от света на медията са натрупалият не само с морално недопустими, но и с правно осъдителни действия парите си новобогаташ, който обаче е недосегаем от закона, корумпираният политик, митничар и чиновник и т.н.;

- изгражда се и едно ново отношение към парите. Ако преди 10 години те не бяха символ на успеха, а и не всичко можеше да се купи срещу пари - по-важни бяха положението в партийната йерархия, социалните връзки и пр., днес парите са не само измерител на успеха, но и цел, преследвана от все повече хора. Те дават власт, която позволява и да се корумпират всички и всичко;

- промени се ценността на труда, която вече се разглежда и през призмата на непознат в миналото страх - страха от загуба на работното място;

- българинът вече прие отмирането на социалното равен-

ство и утвърждаването на социалното неравенство. В най-голяма степен медиите способстваха за налагане на разбирането, че социалното равенство - една върховна ценност при социализма, е предпоставка за изчезване на конкуренцията, следователно и за спиране на прогреса;

- масмедията помагат да се утвърди индивидуализмът, който противостои на лансираната по времето на социализма ценност - колективизма;

- предприемачеството само преди десетина години бе осъждано, днес то е велико благо. Публикации в печата и програми в електронните медии, посветени на преуспелите, лансират новата ценност - стремежа към самостоятелност и независимост;

- кардинални промени настъпват в отношението към брака - романтично-сентименталният подход, характерен за миналото, се сменя с прагматичен - и в законодателството ни се въвежда брачен договор. Налице е преоценка на ролята на семейството у младите хора и тя е към повече прагматизъм. (Например сега 60 на всеки 100 млади хора в България смятат, че могат да живеят с партньора си без брак.) (в. "24 часа" от 19.V.1998 г., стр. 5).

- промени се и отношението към жената, която печели, като продава тялото си. Депутати настояват проституцията да се легализира като професионална дейност, макар че и без нейното законодателно оформление тя е призната - финансовото министерство определи размера на патентния данък за професията "компаньонка";

- човекът - венец на творението на природата, днес все по-често излиза в ролята си на рушител, на агресор. Медиите са пълни с описания на престъпност. Те предупреждават, че светът извън дома ви е опасен за живота. Същевременно медиите на практика превръщат и самото насилие в една своеобразна ценност - всекидневно тиражираните случаи на насилие постепенно изграждат представата, че насилието често е единствено възможното и високо ефективно средство за разрешаване на всякакви проблеми. Нашият съвременник ве-

че се приучва към насилието като неизбежна част от неговото всекидневие;

- медиите налагат и нова ценностна категория - автономия на индивида по отношение на обществото. С нея обаче е свързана и кардиналната промяна в менталитета и нарастването на отчуждеността към обществото като цяло. Ето само един пример, който, струва ми се, е симптоматичен за някои процеси, протичащи в обществото ни.

Селяни гледат 9 часа безучастно пожар

"Огнена стихия бушува 9 часа в местността Тодорево край девинското село Бреже и опустоши 500 декара трева и храсти в общинската земя.

Пожарът избухнал в неделя през нощта. Сигналът за бедствието обаче бил подаден часове по-късно от пилот на прелатац над мястото самолет.

Общо 60 огнеборци, лесничей и войници се включиха в потушаването на пожара. Само пет човека от село Бреже обаче им помагали, въпреки че огънят приближавал домовете им и застрашавал близкия горски масив..." (в. "Труд" от 2.XI.1999 г., стр. 32)

V.

Ролята на масмедията за ценностното ориентиране на публиката е противоречива.

От една страна, на основата на предлаганата от тях информация хората формират своето отношение към важни за тях факти, процеси и явления от социалната реалност. Така се раждат, укрепват и функционират ценности, полезни за обществения прогрес.

Същевременно поради притежавани от тях специфични характеристики масмедията действат деструктивно върху ценностните ориентации на личността.

Например те способстват за формиране на публика, която заживява с илюзията, че е информирана богато, но на практика е неспособна сама да се ориентира и да оценява социалните процеси и явления, не е в състояние да обхване тотално

едно събитие или проблем. Това произтича от **фрагментарната същност на посланията**, които изпращат до нея медиите. Като резултат властват неразбиране, неосведоменост, безразличие. Фрагментарността и всекидневната смяна на доминантите в информационните потоци допълнително намалява и без това ниската способност у преобладаващата част от населението да разграничава (категоризира) информацията по степен на важност.

Същевременно относително едностранчивата картина на света, всекидневно сътворявана от масмедията и заради следвана от тях определена издателска политика, също допринася за едно потребителско отношение на значителна част от хората към реалността. Това действа негативно върху активността на мнозина, затруднява тяхната самореализация. Отговорността за собствения им жизнен стандарт се търси извън тях самите, а не в притежавани или липсващи качества като предприемчивост, компетентност, мобилност и др.

Както нереалните перспективи за "светлото бъдеще", така и крайно песимистичните коментари, системно появяващи се в масмедията, способстват за неоправдана еуфория или пък за безпомощност, социална апатия и отчуждение у публиката.

VI.

Функцията на масмедията да транслират социален опит и социални ценности като условие за интеграция на обществото и социализация на неговите индивиди не изключва разпространението на корпоративни ценности и псевдоценности. Днес и у нас възниква една нова ситуация, непозната в миналото - смятаните за независими масмедии стават пленници на една все по-фина и незабележима социална технология - тази на публичен рилейшънс (PR).

Факт е, че сега над 80 на сто от съдържанието на масмедията по света се осигурява директно или чрез посредничеството на PR-отдели и специализирани агенции.

През 1973 г. изследователи си поставиха за задача да уста-

новят каналите, по които съобщенията достигат до печата. Проучени бяха 1000 публикувани съобщения във вестниците "Ню Йорк таймс" и "Вашингтон пост". Установени са три такива основни канала - източници на съобщенията:

- **рутинен** (официални пресконференции, пресрелизи, официални събития) - 60%;
- **неформален** (изтичане на информация, засечени съобщения от други информационни структури и пр.) - 20%;
- **свободен** (лични интервюта, собствени размишления, събития, които журналистът сам е видял, и пр.) - 20%.

Агресивното и неконтролирано от обществеността присъствие на публичен рилейшънс в информационното пространство създава възможности за налагане на корпоративно виждане за света и критерии за преценка на реалностите. Или това вече не е реалния свят - това е света през призмата на корпорациите с техните егостични ценности, с преследването на максимални печалби. Вероятността тези ценности да се разминават с глобалните човешки ценности и потребности съвсем не е малка. Например преследвайки бързи и големи печалби някои корпорации не винаги са склонни да се съобразяват със опасността в по-далечна перспектива да бъдат нанесени сериозни щети на природата от действията им.

Независимо от ефикасността на прилаганите ефемеризми, трудно може да бъде скрита крайната цел на корпорациите - формиране на едно максимално консумативно общество като гаранция за печалбите им. А това едва ли може да бъде прието в стратегически план за социален идеал.

VII.

В съвременния свят масмедията не са просто информатори за станали и предстоящи събития - те са творци на реалности. За значителна част от обществото конструираната от тях действителност е по-релефна и истинска от онази, която е извън медиите. Доверието в тях - невинаги декларирано, но винаги присъстващо, макар и в нееднаква степен за различните публики, е само един от факторите, които определят та-

зи зависимост. Другият е в самата природа на информационните потоци и в невъзможността на хората днес практически сами да получават информацията, която им е необходима за социалното им ориентиране.

Масмедията създават интелектуални конструкти за реалността. Чрез тях те интегрират хората и към ценности, които тиражират. Затова онзи, който управлява медиите, налага в публичното пространство и определени ценностни системи, управлява до голяма степен и света на ценностите.

Господството върху образите, всекидневно създавани, тиражирани и разпространявани от масмедията, е господство и върху ценностните ориентации, нагласи и предпочитания на милиони хора.

Оттук и стремежът на различни властимащи да създават закони, позволяващи да контролират процеса на сътворяване и внасяне в масовото съзнание на ценности.

Изграждането или поставянето под съмнение на социални ценности, разбира се, е процес, който не можем да обясняваме единствено с поведението на масмедията. Има и множество други фактори, които директно или косвено въздействат на процеса на формиране на едни ценности и на затихване на други.

Това не отменя обаче фундаменталното значение на масмедията за присъствието или отсъствието на определени социални ценности в съвременното човешко общество.

ЛЕГИТИМАЦИЯ НА СОЦИАЛНОТО НЕРАВЕНСТВО В БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ

Доц. д-р Лилия ДИМОВА

Идеята за социално равенство и за социална справедливост присъства устойчиво в българското масово съзнание. Това е извод, емпирично доказан от редица дълбочинни социални изследвания, проведени в нашата страна след 1980г. Потвърждават го резултатите и от осемте ежегодни издания на национални представителни изследвания, осъществени през периода 1993 - 1999 г. от Агенцията за социални анализи (ACA) в рамките на програмите International Social Survey Program (ISSP) и Global Social Surveys (GSS).

Силните и масови егалитарни нагласи на свой ред провокират логичен изследователски интерес за общественото отношение към социалното неравенство в множеството му проявления и аспекти. Особено след разпадането на бившия социалистическия блок все повече изследователи насочват вниманието си към динамичните процеси на наместване на социалните пластове и на отношението на хората от тези страни към формиращото се ново социално разслоение. Редица световноизвестни имена също обръщат поглед към страните от Централна и Източна Европа (Джонатан Кели, Майкъл Хънт, Хари Ганзебаум), търсейки отговор на въпросите доколко трайна в масовото съзнание е идеологията за "равенството в социалистическото общество" и в каква степен годините на трансформации към пазарен икономически модел са оказали влияние върху публичната легитимация на неравенството.

Международната програма за социални изследвания, резултати от която се представят в настоящата статия, разработва емпиричните си индикатори за измерване на неравенствата и неговата публична легитимация въз основа на утвърдените теоретични концептуални схеми. Възприема се, че терминът "социално неравенство" се отнася до съществуването на социално създадени различия в статуса на индивиди, групи, общности. "Социалната стратификация" се разглежда като една от формите на социално неравенство и предполага ранжиране на отделни социални групи и слоеве един над (съответно под) друг, обикновено в зависимост от притежаваната власт, обществения престиж или достъпа до материални и духовни ценности. (М. Хараламбос, 1990). При подготовката на българския проблемен блок (допълнен в изследователския инструментариум към международната сравнителна част, продължителна за 30-те страни, приети за участници в програмата) под социално неравенство се има предвид състоянието на неравнопоставеност между отделните индивиди или групи по един или няколко социалнозначими признака. (Г. Тилкиджиев, 1997).

В изследователския инструментариум са заложили четирите типа неравенство (Collins Dictionary of Sociology, 1991):

- онтологично неравенство - като контрапункт на религиозната доктрина за равенството на хората пред Бога;
- неравенство на възможности за постигане на желана цел, обикновено свързано с неравен жизнен или професионален старт;
- неравенство на условията на живот, създавани и по законодателен път;
- неравенство при ползването на материални и духовни блага.

Без да се игнорира значението на останалите форми, тук се акцентира върху неравенството на възможностите, условията и потреблението, при това - в огледалото на българското обществено мнение. Специално място се отделя на подоподното неравенство и неговата публична легитимация като

въпрос с по-значими последици за социалната и икономическата стабилност на обществото.

Наследството

В периода до демократичните промени масовото съзнание у нас свързваше неравенството преди всичко с привилегиите и съответно с достъпа до тях. Това разкриваха проведението през 80-те години изследвания. (Л. Димова, 1989). Не толкова образованието, доходите или материалното положение, а именно привилегиите на властимащите тогава проектираха и неравенството на възможностите, и неравенството на условията. Те бяха и главният индикатор за социална диференциация в българското общество. Именно възможностите, които даден управленски пост даваше за ползване на привилегии, както и типът на тези привилегии, поставяха хората в една или друга социална група и определяха статуса им в обществото. Егалитарните нагласи съответно фокусираха върху необходимостта привилегиите, достъпни само за минимална част от обществото, или да бъдат изцяло отнети, или всички да имат достъп до тях, т.е. на практика да престанат да бъдат привилегии. Делението ТЕ и НИЕ отразяваше неравенството в правото и достъпа до привилегии - за жилище, кола, почивка, специални магазини, пътуване в чужбина, образование, медицински грижи.

Делението на "богати" и "бедни" беше извън и в противоречие с идеологическите рамки на пропагандираната социалистическа доктрина. А и реално не съществуваше, доколкото централизираната власт успя умело да установи равенство в обществото, което обаче беше "равенство в бедността", а не в благоденствието.

От началото на 90-те години турбулентните процеси в българското общество поставиха приоритетните оценки и нагласи на друга социална плоскост. Вече не привилегиите, а силната поляризация на обществото и струпването на огромни групи хора към социалното дъно се оказаха доминиращи. Влязоха в засилен оборот понятия като "бедност", "инфлация",

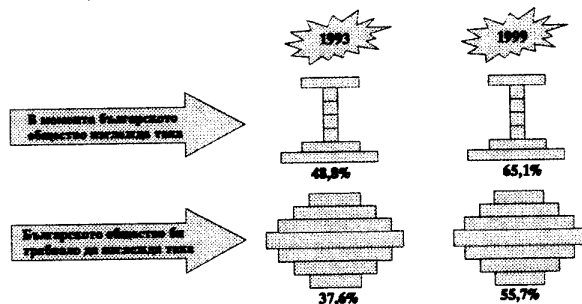
“безработица”, “оцеляване”. Социалното неравенство, все още наместващо се в социалното пространство, се превърна в реалност, всекидневно напомняща за себе си. Започвайки през 1992-1993 г. с делението и съответно с неравенството между “печеливши” и “губещи” от процесите на промени, през 1999 г. неравнопоставени по материални и духовни придобивки, по достъп до трудовия пазар и властта, по доходи и възможности за реализация стават все по-големи социални групи и слоеве.

За социалното неравенство през 90-те години

Според масовите преценки социално неравенство у нас съществува, при това в силно поляризиран вид. През годините ножицата между хората на върха и хората на дъното се отваря все по-широко и това се отразява в масовите представи за вида, който има българското общество. Те могат графично да се илюстрират по следния начин:

Графика 1

ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПРЕДСТАВИ ЗА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

Състоянието на обществото според най-голямата част от изследваните през 1993 и 1999 г. има издължена форма със значително струпване върху дъното на обществената пирамида. Но докато и през 1993-а и през 1999 г. най-големите отно-

сителни дялове от пълнолетното население на страната са оприличавали обществото по един и същ начин, стойностите на този относителния дял за 6 години са нараснали значително - с 16 пункта. А това е сериозен индикатор за задълбочаващо се неравенство в обществото, както и за трайно формиране на социална група на “бедни” и “крайно бедни” в него.

В същото време масовите предпочитания са за такава социална структура, в която да доминират средните слоеве, а на върха и на дъното да има незначителен дял от хора. И тук се наблюдава много сериозно покачване в дела на споделящите подобни представи - с 18 пункта. С други думи, все по-големи части от общественото мнение преценяват съществуващото неравенство като нарастващо, което от своя страна провокира рефлекс към намаляване на това неравенство и към развитие на такава обществена структура, където доминиращи да са средните, а не полярните слоеве.

Независимо от обстоятелството, че всеобщата криза в българското общество засяга на практика всички социални групи и слоеве, тя се приема по-леко, когато се отнася наистина до ВСИЧКИ. Ударите на кризата се понасят не толкова драматично, по-висока е склонността да се проявява разбиране, че промените имат съответната социална цена, когато потърпевши са всички членове на обществото.

Българското обществено мнение е силно хомогенно, граничещо с консенсус, когато става дума за източниците и проявленията на неравенството у нас. Например над 80 на сто от гражданите на страната са убедени, че в България различията в доходите са твърде големи, а хората са оцетени при оценката на техния труд и квалификацията им.

* При измерването на обществения консенсус или дисенсус се прилага методологическият подход на измерване разпространението на отговорите по петстепенна скала. Индикаторите в изследователския инструментариум са заложили с петстепенни скали, включващи отговори “Напълно съгласен”, “Донякъде съгласен”, “Нито съгласен, нито не”, “Донякъде несъгласен” и “Напълно несъгласен”. За консенсус можем да говорим тогава, когато отговорите са близо до 100 % в някоя от тези степени. И обратно - дисенсуса отразява разпределение на отговорите по цялата или по част от скалата, като в този случай структурата на дисенсуса представлява особен изследователски интерес

Що се отнася до това защо у нас продължава да съществува неравенство и доколко това е полезно за напредъка на България, тук се наблюдава дисперсия в отговорите. Структурата на обществения дисенсус личи от следната таблица:

Таблица 1

ОБЩЕСТВЕНИ ОЦЕНКИ ЗА НЕРАВЕНСТВОТО
(в проценти)

	Напълно съгласен	Донякъде съгласен	Нито съгласен, нито не	Донякъде не съгласен	Напълно не съгласен	Не могат да дават оценка
Неравенството продължава да съществува, защото е изгодно на богатите и хората с власт	36,3	30,9	12,1	4,2	5,7	10,5
Неравенството продължава да съществува, защото обикновените хора не са се обединили, за да го премахнат	19,9	18,3	18,5	8,4	13,2	21,2
Големите различия в доходите са необходими за напредъка на България	3,5	9,2	11,3	13,1	50,6	12,0

Както личи от приведените данни, две трети от хората подозират, че неравенството у нас носи изгода на богатите и властимащите. Зад тези преценки прозират обвиненията към държавната власт, че не прави достатъчно за ограничаване на задълбочаващото се неравенство. В същото време доминиращата част от хората защитават позицията, че неравенството не допринася, а пречи за напредъка на страната. Колкото до ролята на гражданите за неговото премахване или смекчаване, тук се наблюдава най-силно изразен дисенсус - т.е. според общественото мнение дори и обединените усилия на обикновените хора едва ли ще доведат до по-голяма равнопоставеност на хората и социалните групи у нас. Има се предвид, разбира се, и това, че самото "обединяване" е заредено с твърде

неясни, а и не особено привлекателни послания, граничещи с активни действия в тази посока. Нещо, към което българите не са склонни.

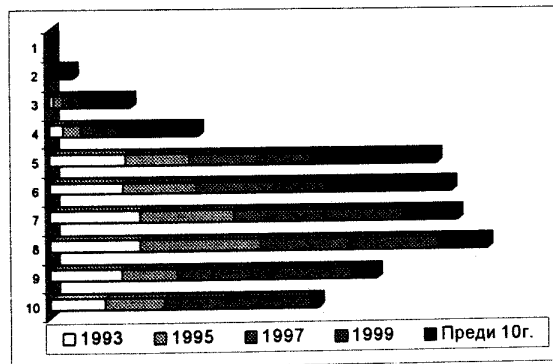
Неравенството "бедни - богати"

Вече 10 години след началото на промените в обществото социалното неравенство има най-силни проявления в пододното разслоение. То е в основата и на оформилото се в процеса на трансформации деление на "печеливши" и "губещи". Колкото и малка да е прослойката на "печелившите", самото им присъствие в общественото пространство провокира остро недоволство сред останалата силно преобладаваща част от хората у нас, самоопределящи се като "губещи", "онеправдани", "бедни".

Разпределението на българското население според самооценките идентичност в скалата "бедни - богати" може да се види от следната графика.

Графика 2

САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ ПО СКАЛАТА "БОГАТИ - БЕДНИ"

тенденции, основната от които е, че с усещане за бедност и пропадане към дъното е преобладаващата част от хората у нас. Масовото струпване е от средата към дъното на социалната пирамида, като "животът в бедност" се разпростира сред все по-голяма част от населението. През 1999 г. нарастването в сравнение с 1993г. е с 6 на сто на най-ниските степени на "крайната бедност".

Друга важна особеност е, че се наблюдава "катастрофически рефлекс" сред около една трета от хората у нас. Те започват да формират начина си на живот по културния модел на бедността. За него са характерни чувство за безизходица и безпомощност, песимизъм, апатия, пасивност, примирение, живот ден за ден. Веднъж изграден и утвърден, културният модел на бедността има удивителна жизнеспособност да се възпроизвежда генерационно и да генерира катастрофическите комплекси в следващите поколения, дори когато се премахнат конкретните условия, които са породили неговото зараждане.

Друга важна тенденция, регистрирана по емпиричен път, е, че от явление, разпространено в началото на 90-те години върху сравнително неголяма част от българското население, в края на десетилетието бедността се превръща в остър социален проблем. Става дума за субективните оценки на бедността, за усещането за бедност. Световната практика изобилства с убедителни аргументи - теоретични и емпирични, че това е надежден индикатор за измерване на социалното неравенство в дадено общество. "Субективността" присъства дотолкова, доколкото отразява личното възприятие на индивида към своите потребности и към възможностите за задоволяването им. Отразява също и сравненията, които хората правят по отношение на другите около тях, но и спрямо промените в обстоятелствата си статус във времето. Именно затова сравненията между "сега и преди 10 години" са толкова актуални и като изследователски подход, и като резултати.

Горната графика показва и самооценките на хората в ретроспективен план за период от 10 години. Впрочем, тъй като

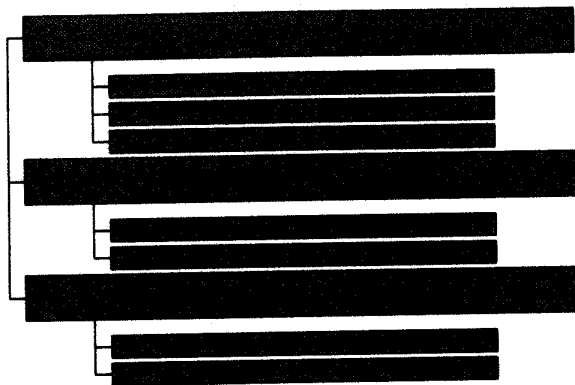
и скалата, и изследваните променливи са част от международния инструментариум на International Social Survey Program (ISSP), самооценката на собственото положение сега и 10 години по-рано е чисто съвпадение, но пък носещо ценна информация за българския екип. Резултатите са показателни сами по себе си - преди началото на промените у нас доминиращата част от хората се идентифицират със средата на социалната пирамида и над нея. С усещане за бедност са били по-малко 5 на сто. Такъв е и делът на възприемащите се като сравнително заможни. Близко две трети обаче са убедени, че са принадлежали към средните слоеве на обществото. Сега те са по-малко от една четвърт.

Тук се откроява и друг феномен. Подобна "носталгия" по живота преди реформите се наблюдава в целия бивш социалистически блок. Причините са многопосочни. Колкото по-далеч във времето остава периодът на "равенството", макар и в бедността, толкова по-силни стават привлекателните му страни. Реформите от своя страна - и особено рестриктивната социална политика - силно допринасят за изграждането на обяснителната схема "днес по-зле от вчера и по-добре от утре". Липсата на яснота за визията на трансформациите, за социалната цена, необходима за осъществяването им, както и за логиката на посоките, в които се движи България, допълнително изостря общественото недоволство и засилва носталгията.

Заплащане и неравенство

В масовите нагласи се наблюдава консенсус по отношение на критериите, които според общественото мнение трябва да определят заплащането на труда. Факторният анализ, приложен към батерия от променливи, показва, че в общественото мнение категорично надделяват професионалните пред чисто социалните фактори. Това може да се види от следната схема:

ОСНОВНИ ФАКТОРИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ЗАПЛАЩАНЕТО

Най-важното при заплащането е свързано с това, КАК човек си върши работата. За целите на анализа бяха обединени няколко отделни фактора при определянето заплащането на труда в три съставни, условно наречени "професионален фактор", "социален фактор" и статусен фактор". Анализът разкри, че за хората справедливо е онова заплащане, което адекватно оценява най-вече качеството на свършената работа, усилията, които се влагат в труда и отговорността, която се поема.

Социалният фактор, включващ семейните и родителските отговорности, също има значение, но в много по-малка степен и в по-друг план. За хората у нас в социалния фактор се отразява не толкова значението му при оценката на труда и съответно при определянето на трудовото възнаграждение, колкото ролята на доходите, необходими за един семеен бюджет.

По-интересното тук е друго - т.нар. условно статусен фактор има почти незначително присъствие в обществените представи за справедливо заплащане. Ръководните функции, както и придобитите образование и квалификация сами по себе си

нямат значими стойности при определяне на заплащането. В масовите представи те са важни дотолкова, доколкото са в комбинация с "професионалния фактор" и по този начин доказват практическото си уплътнение. Намесва се и дистанцията "ръководители - подчинени", която, макар и не толкова конфликтна през последните години, влияе върху общественото мнение.

Оттук особен интерес представлява легитимацията на равенството в заплащането на труда. Подходът, приложен в изследването, позволи да се съпоставят обществените оценки за това колко получават и колко би трябвало да получават представителите на няколко предварително подбрани професионални групи. За да се сравнят реалните и "справедливите" доходи, се изчислиха статистическите средни за всяка група, като за база бяха използвани отговорите на изследваните лица, дадени без предварителни групировки.

Анализът потвърди предварителната хипотеза, че в обществените представи най-онеправдани и най-недооценени са работническите професии. Силно занижено е и заплащането на лекарското съсловие. А самите изследвани лица са убедени, че получават едва половината от онова, което в действителност заслужават. Сравненията са поместени в следната таблица:

СЪОТНОШЕНИЕ "СПРАВЕДЛИВО-РЕАЛНО ЗАПЛАЩАНЕ НА ТРУДА"

(База за сравнение: на съотношението = 1)

ПРОФЕСИОНАЛНА ГРУПА	Получавани доходи (лева)	Справедливи доходи (лева)	Съотношение
Квалифициран работник	207	386	0,5
Лекар	248	594	0,4
Ръководител на голяма фирма	715	766	1,1
Адвокат	740	756	1,0
Продавач	147	253	0,6
Собственик на голяма фирма	1800	1375	1,3
Съдия във Върховния съд	888	876	1,0
Неквалифициран работник	129	223	0,6
Ми			
нистър	996	935	1,1
Човек с вашата професия	200	405	0,5

Категориите, които са "надценени" в заплащането, т.е. които получават повече, отколкото заслужават за своя труд, са от ръководните етажи - собственици и ръководители на големи фирми, членове на правителството. Единствено представителите на правосъдието са оценени адекватно според общественото мнение. Като че ли само към тях е легитимно неравенството у нас.

На пръв поглед се откроява известно противоречие при силния етатизъм, проявяван веднъж по отношение системата на заплащане - и втори път по отношение на критериите за неговото определяне. От една страна, две трети от хората в страната настояват правителството да контролира заплатите чрез специален закон. Те са на мнение, че това би трябвало да бъде едно от приоритетните задължения на държавната власт. В същото време самото заплащане на труда като механизъм и критерий за определяне се свързва не с държавно определените заплати, не с уравниловката, а с диференциация в зависимост от вложения труд. Противоречието обаче е само на повърхността. За държавно регулиране се настоява главно поради съществените различия в материалното възнаграждение между отделните отрасли и предприятия. Настоява се и поради трудно възприеманите от общественото мнение аномалии във възнагражденията на заетите в държавния и в частния сектор. С други думи, етатизмът и егалитаризмът в случая са ситуационно провокирани. На свой ред в едно и също предприятие за една и съща работа хората очакват справедливост и такова заплащане, което да представлява адекватна материална оценка на вложения труд.

Горните разсъждения навеждат на по-общия извод, че българите не са особено склонни да приемат социалното неравенство като нещо естествено за обществото. Още по-малко са склонни да възприемат оформянето на социална група на богати в условията на криза.

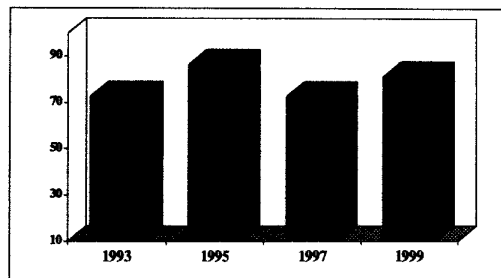
Претенциите към държавата

Сегашната ситуация се свързва главно с управленските действия на властта, което от своя страна, съчетано с липсата

на пространство за маневриране и свобода на избор, формира в масовото съзнание силна зависимост между егалитаризма и етатизма. Действащата култура на зависимост от държавата в сегашните условия се съчетава с егалитарните нагласи за отстраняване на неравенството и най-вече на неравенството в жизнения стандарт. Долната графика е убедителна илюстрация на този извод.

Графика 4

Правителството е длъжно да намали различията в доходите между хората с високи доходи и хората с ниски доходи

Както личи от данните, преобладаващата част от българските граждани възприемат като едно от приоритетните задължения на правителството преодоляването на доходното неравенство. Показателно е обаче, че за период от осем години категоричните претенции към държавата в тази насока не са намалели значително. От една страна, защото обедняването засяга все по-големи слоеве от българското общество и по този начин оформя усещането за споделено положение. От друга, защото общественото мнение започва да привиква към подобно деление под въздействието на пропагандната линия, че доходното неравенство е нещо нормално в страните с пазарна икономика и утвърдени демократични принципи.

Конкретните механизми за постигане на това българите виждат в две посоки. Първата се отнася до възможностите, които именно държавата трябва да осигури за излизане от групата на бедните - осигуряване на работа, контролиране на цените със закон или подпомагане стабилизирането и развитието на българската икономика. Другата посока общественото мнение свързва с директното подпомагане от страна на държавата на маргинални групи и слоеве в обществото. Сред тях като водещи се извеждат безработните и възрастните хора. Те според общественото мнение се нуждаят от социална помощ и тази помощ се очаква да бъде осигурена и предоставена от държавните институции. В цялост претенциите към държавата са да създаде условия и възможности за постигане на по-висок жизнен стандарт, за да се постигне равностойно съществуване на всички членове на обществото и в крайна сметка - за да се преодолее социалното неравенство.

Изследването показва, че общественото мнение у нас очаква данъчните постъпления да бъдат съобразени с получаваните доходи - богатите да плащат по-високи данъци, за да се подпомогнат социално слабите и за да се решават по-общите проблеми на обществото, съответно по-бедните слоеве да получават по-осезаеми данъчни облекчения.

В същото време самата данъчна система се нуждае от усъвършяване. Общественото мнение вижда в преразпределението на данъчните норми между хората с ниски и хората с високи доходи един от вариантите за овладяване на съществуващото неравенство. Зад подобни оценки прозира "класически" егалитаризъм, доколкото философията на благоденствието включва като задължителен елемент пропорционалното устройство на данъчната система.

От съображения за социална справедливост средствата за социални нужди се очаква да дойдат най-вече от богатите. А те, както категорично разкриват емпиричните данни от множество изследвания, не надхвърлят 5 на сто от цялото българско население. Така че кръгът отново се затваря в омагьосаната схема: материално състояние - данъци - държавно под-

помагане за подобряване на материалното състояние.

Държавата трябва да се погрижи и за жизнения стандарт, и за социалното равенство, и за пазара на труда. Зад тези мнения прозират както реалните проблеми на безработицата и масовото обедняване у нас, които непрекъснато се задълбочават и придобиват нови и непознати качествени характеристики, така и инерцията в мисленето на хората, наследена от периода на пълната заетост и държавния чадър. Обществото не е подготвено за предизвикателствата на пазарните условия и вероятно с това би трябвало да се започне, когато се търсят решения.

Социалното подпомагане на безработните, колкото и да е необходимо на този етап, крие множество рискове. В макроикономически план това означава заделяне на средства (макар и целенасочени набирани) за подпомагане на онези, които имат и желанието, и личностните възможности да си изкарват прехраната със собствен труд. В същото време те нямат обективните възможности и условия за това, което се отразява крайно негативно върху начина на живот и самочувствието им.

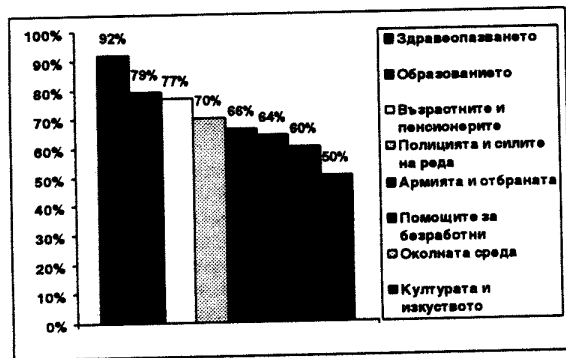
Най-сериозната опасност на индивидуално ниво е свързана с формиране на философия на зависимостта и възпроизводство на тази философия в младите поколения. Още отсега се наблюдават симптоми на привикване и примиряване с положението на социални аутсайдери, а и с живот в бедност и разчитане на социална помощ. Регистрират се и демотивиращи рефлексии към системата за социално подпомагане, когато се прилага към хора в трудоспособна възраст, и то за по-продължителен период от време. В национален план всичко това крие изключително сериозна опасност от превръщането ни в нация на аутсидери, което едва ли е в интерес на националната ни идентичност. Сравнително новите форми на феномена безработица у нас, каквито от няколко години са цикличната безработица, периодичната безработица, дълготрайната безработица и дискриминационната безработица, действат в същата негативна посока. Очевидно проблемът е колкото ико-

номически и социален, толкова и национален от гледна точка на националните ни самочувствие, идентичност и достойнство.

Етатизмът и патернализмът в масовите очаквания се проявяват най-силно в социалната област. От държавата масово се очаква да играе ролята на покровител при решаване социалните проблеми на своите граждани - тя трябва да осигури не само възможности за подобряване начина на живот, но и директно да контролира този процес, изразходвайки повече средства и подпомагайки различни сфери на обществения живот. Кои точно личи от следната графика.

Графика 5

Очаквания за изразходване повече държавни средства в следните сфери
(в проценти)

Данните показват, че най-масови са очакванията и изискванията към държавата за решаване проблемите на здравеопазването. Над 90 на сто от българите смятат, че най-вече здравеопазването се нуждае от по-сериозно финансово подпомагане от страна на държавата. Нещо повече, 96 на сто са твър-

до убедени, че здравните грижи за болните трябва да бъдат едно от основните задължения на правителството. Това извежда проблемите на здравеопазването в позиция на едни от най-острите в момента. Каето впрочем има своите сериозни обективни основания.

Изобщо всички аспекти на социалните проблеми и на подобряване състоянието на социалните области у нас са предмет на оценки от страна на общественото мнение. И за всички тях се очаква по-активна държавна намеса. Българите са наясно, че повече бюджетни средства означава и по-високи данъци, т.е. че се бърка в техния и без това почти изпразнен джоб. Въпреки това мнозинството от хората са готови да заплатят подобна цена, но нещата в страната да се подобрят. Донякъде, защото сегашният им начин на живот фактически е отказ от редица навици и стереотипи, действащи с десетилетия. Донякъде, защото примамливат идеята за демокрация не се възприема като демокрация в бедна държава. Донякъде, защото българските граждани - осъзнати или не - съвсем свързват собственото си благоденствие с благоденствието на страната, в която живеят, независимо дали става дума за материално, социално или духовно благоденствие.

Крос-културни сравнения

Интересни са изводите, до които достигат партньорите ни в Международната програма за социални изследвания (ISSP) от световноизвестния Бергенски университет - Норвегия. На базата на сравнителен анализ на резултати от изследвания по програмата ISSP те констатира, че в Норвегия, Швеция и в България социалните различия между отделните групи и слоеве в обществото са сравнително малки, но в същото време се наблюдават особено силни обществени очаквания те да се намалят още повече. В тези страни нагласите за още по-егалитарна социална структура са много по-масови и категорично изразени в сравнение със силно стратифицираните общества, към които те причисляват Западна Германия, Русия и САЩ. Заключение, което правят, е, че независимо от факта, че ли-

бералният пазарен идеал се е превърнал в доминиращо ръководство на икономическата политика в демократичните и демократизиращите се общества, възприемането на социалното неравенство като неотделима част от тази идеология не съответства на популярното приемане на неравенството. Точно обратното, желанието за по-егалитарна социално-икономическа структура съществува навсякъде, дори когато в някаква степен неравенството се приема като присъщо на всяко общество. Принципно приемане на съществуването на неравенството не измества предпочитанията за равенство, като те дори се засилват в страни със сравнително еднородна социална структура.

Този извод е особено важен не само от научна гледна точка. Неговото практическо значение е дори по-съществено. Поставянето на България в една и съща група със страни с такъв висок жизнен стандарт като Швеция и Норвегия обаче разкрива един особено важен въпрос. Независимо от субективните преценки за силна социална (главно подоходна) стратификация в българското общество реалната му социално-икономическа структура е сравнително еднородна. Масовото обединяване на българското население вече почти 10 години поставя около 80 на сто от хората в пространството от средата към социалното дъно. Съпоставките в начина на живот, в жизнените стратегии и в оценките за собственото им положение не регистрират съществени различия. С други думи, силната поляризация на българското общество и струпването към и около дъното на бедността пораждаат нов тип равенство - в кризата и в бедността. Естествено е хората да са недоволни от това ново реструктуриране и да изискват по-голямо равенство, но вече не в бедността, а в нормалния и достоен начин на живот, който ще премахне принудителните им лишения.

В другите две страни, Швеция и Норвегия, за разлика от нас струпването е около средата, а не под нея. Поради постигнатото високо жизнено равнище и силно развитата социална политика за бедстващи и едва свързващи двата края е трудно да се говори. Социално равенство е постигнато около нивото на висок жизнен стандарт и съответно задоволени базисни пот-

ребности. В същото време задоволените основни потребности на хората в тях логично пораждаат по-високи и съществуващите възможности за удовлетворяването им очевидно провокират желание за още по-силно равенство, но вече на по-високо ниво. Традициите в социалното подпомагане и постиженията в областта на социалната политика също действат в тази посока.

Така че ако в скандинавските страни неприемането на неравенството е подобно на нашето, базовите основи са различни. При нас, за разлика от тях, нещата тръгват от масовото обединяване, а не от желанието за още по-висок (макар и по-настоящем висок) жизнен стандарт. В българските условия има и друго важно обстоятелство - пропагандно и идеологически насажданата в годините на силно централизираното управление убеденост, че неравенството е типично само за несоциалистическите общества и на практика е възможно да бъде премахнато. Социалното и икономическото равенство като ценност и като идеологема съпътстват живота на няколко поколения българи и поради тази причина сегашното състояние логично провокира напрежение и негодувание.

В тази връзка се откроява още една съществена зависимост, която обаче изисква по-целенасочени изследвания и анализи. Има основание да се предполога, че силата на егалитарните нагласи зависи както от реалното присъствие на равенство в социалната структура на дадено общество, така и от степента на развитост на социалната политика. Скандинавските страни са доказали силата си в тази област и имат завоювани традиции в социалните придобивки и в търсенето на социално справедливо преразпределение на доходите в рамките на цялото общество. Социалното равенството повече или по-малко също е част от националната им политика, за разлика от САЩ например. В българския случай едно от малкото ни положителни наследства от предишната форма на управление беше именно в сферата на социалната политика. Дори само желанието да не бъдат загубени социалните придобивки от миналото провокира силно чувство за егалитаризъм, но и за носталгия към времето на социалната сигурност.

Литература

Н. Тилкиджиев. Неравенство, социално. Енциклопедичен речник по социология. Второ издание. "М-8-М", София, 1997

Работническото обществено мнение в средата на 80-те години. Съставител и научен редактор Л. Димова. НИИПТ, София, 1989

David Jary & Julia Jary. Collins Dictionary of Sociology. Harper Collins Publishers, London, 1991

Merove Gisberts. The Legitimation of Inequality in State-Socialist and Market Societies, 1987-1996. ICS, The Netherlands, 1999

Jonatan Kelly & M.D.R. Evans. The Legitimation of Inequality: Occupational Earning in Nine Nations. American Journal of Sociology Volume 99, No 1, 1993

Anthony Heath & Dorren Mc Mahon. Consensus and Dissensus. In the British Social Attitudes the 8th Report. SCPR, London, 1991

SUMMARY

We live in an age of dramatic transformations of social structures, human behavior and modes of thinking. Social studies and instruments of research are changing along with them. Political behavior in democratic conditions and market environment is becoming ever more dependent on value orientations.

The affirmation of a certain type of values in society influences politics to a great extent. Values and public support influence the choice of possible strategies of transformation.

A problem of particular importance is the influence of social values on society. During the decade, in which Bulgaria rediscovered individualism, the values of communitarism lost ground. Their stigmatizing as outdated, ineffective, or "leftist" almost "pushed" them out of the public debate. Their presence in social attitudes is often attributed to the near past and life in a socialist society. In fact, social values are present in modern societies and, depending on the specific institutional systems, influence politics in one way, or another.

With regard to the scientific and practical importance of the issue of social and political values the Institute of Political and Legal studies, along with the Friedrich Ebert Foundation organized a seminar on these problems on November 27-28, 1999. The present publication contains the papers delivered at the seminar.

The paper of Dr. Vassil Tonchev, to some extent, has gone beyond the issue of the seminar, focusing on the local elections of 1999, and the values, to which they gave expression. It contains an analysis of data, drawn out of a post-election empirical study. Data of empirical research are interpreted in the paper of Dr. Lilia Dimova. The aim is to

study social notions of equality and inequality . The paper of Dr. Tatiana Braikova poses the issue of the influence of social values on public policy along with the factors which determine this link. At the same time, the paper makes an attempt to explain the political practices in Bulgaria during the 1990s. Dr. Vassil Penev studies the presence of social values in the election programs of the parliamentary represented political parties, using a specific quantitative method. In the paper of Dr. Zdravko Raikov a relation between social values and media has been sought. The paper of Dr. Svetoslav Malinov discusses the issue of two basic concepts of "politics" and presents his own interpretation of politics in contemporary Bulgarian society.